

Литература за такмичење

Ђирилице, чедо моје

Предмет: Историја

Припремао: стручни тим Градског одбора СПКД
„Просвјета” Бијељина

2023/24. година.

Садржај

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК	3
I Зачеци устанка у Србији.....	3
II Почетак устанка у Србији	9
III Развој устанка.....	23
IV Француска политика према Србима	27
V Руско-српски савез	30
VI Слом Србије	44

ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК

I Зачеци устанка у Србији

Рат између Аустрије и Русије, с једне, и Турске, с друге стране, ликвидиран је миром у Свиштову и миром у Јашију. То је био посљедњи рат Аустрије с Турском, мада не и посљедњи сукоб. На обје стране постојала је тежња да се створи период мира који би и једнима и другима оставио слободне руке да се могу посветити другим задацима. Аустријски двор све је више освајала брига због развоја догађаја у вези са Француском револуцијом, а турски двор озбиљно се носио плановима да изведе толико потребне реформе у цијелој држави. Султан Селим III, који је дошао на престо 1791. године, трудио се искрено да турску управу и цијели систем ослободи трулежи и дигне на европски ниво.

Међу првим мјерама у султановим реформама била је забрана јаничарима да живе у Србији, односно Београдском пашалуку. Та се војска била сасвим изметнула и одавно искварила. Старо ратничко одушевљење замијенила су друга, непосреднија и више себична, осјећања. Уживала се власт, и посједи, а развио се систем подвале и неодговорности. Јаничарски оци били су мјеста свих врста корупције, а, у исти мах, легла бунта и нереди. Већ у XVI вијеку султани су имали честих главобоља с њима, а од XVII они постају права напаст. Носе се не само са свим властима, које чак понекад и силом смјењују, него учествују и у дворским сплеткама и кидишу на саме султане. Султан Селим, који се обавезао да ће чувати ред на граници, знао је добро да за тај ред не може јамчити ако у Србији остану јаничари, који ће проводити своју вољу. У прошлом рату од њих није било скоро никакве користи, али у миру може бити сигурне штете. Стога је његова забрана лако разумљива с његова гледишта. У турском свијету она је, међутим, наишла на живе протесте и на организован отпор.

Порта је повјерила енергичном али мудрому Бећир-паши да поврати ред у Србији. Чим је дошао у Ниш, он је, свакако по добијеном овлашћењу, дао убити чувеног јаничарског вођу из Београда, Дели Ахмета. Одмах потом угушио је буну, коју су изазвале у Нишу присталице убијенога. Имања разрушених јаничара паша је почео да дијели муслиманским породицама из Позња, чије је подручје имало припасти Аустрији. Да јаничари ове мјере неће примити мирно, могло се унапријед очекивати, утолико више што су постали бескућници у правом смислу ријечи. И доиста, кад је Бећир-паша, у љето 1792. био упућен у Битољ, а мјесто њега дошао Мехмед Пекмеци-паша, јаничарска буна избила је са пуно страсти. Већ у августу њихова је војска стајала пред Београдом, па је домало, помоћу београдских Турака, освојила варош, а послије и сам град, заробивши и пашу. Турска војска, која је из Босне била упућена у помоћ паши, била је разбијена. Али је друга војска, послата из Ниша, успјела да се, у новембру, вјештим маневром дочепа града. Вођа те војске, Топал Ахмед-паша, наставио је одмах Бећир-пашину политику, а, као награду за постигнуте успјехе, добио је везирски чин у Београду.

Већ за вријеме ових борби и једна и друга страна помишљале су да у борбу уведу и Србе. Нарочито су с тим рачунали представници законите власти. Они су полазили са гледишта да је самим Србима у сопственом интересу да се ослободе јаничара, па да стога треба да помажу напоре власти да се уведе ред. Тако се јавила мисао о организовању народне српске војске. Турци су добро знали да су Срби, у прошлом рату, учествовали као посебне војнички извјезбане јединице и да би, у борбама с бунтовницима, могли бити добро искоришћени. У плану султанових реформи било је истинског настојања да се поступање према хришћанима измијени набоље, а у Србији су представници власти радили на томе да поврате повјерење код Срба. Фанатизовани и грабљиви појединци ометали су та настојања и протествовали су на сав глас што султан и његови органи гоне правовјерне за љубав ђаура који су скроз непоуздани; код многих, чак и одговорних лица, ти су протести примани с пуно саучешћа. Видећи то, Срби су били неповјерљиви и нису хтјели да се излажу; хтјели су најприје да виде како ће Турци сами између себе пречистити рачуне.

По српском схватању, прави ред могао се успоставити само тако ако се између народа и власти искључе нежељени посредници; другим ријечима, ако се народу да једна врста самоуправе. Мисао о самоуправи јавила се међу Србима већ прије склапања Свиштовског мира, а заступао је трonoшки архимандрит Стеван Јовановић са још неким свештеним лицима. Игуман манастира Боговађа Хаџи Рувим Нешковић биљежи како су Срби у ово вријеме упутили цару молбу „како не би се мијешали Турци у царске послове, кроме паше и кнезови”. У Цариграду се према тим тежњама показало извјесно разумијевање, иако им се у свему није могло изићи докраја у сусрет. У љето 1793. бавио се у Србији посебан капици-баша с Порте, који је испитивао стање у земљи, тражио додир с народом и обуздавао грамзљивост Топал Ахмед-паше. Он је уводио и извјесне реформе у питању спахилука у Србији и у односу спахија према народу. Тај капици-баша био је главом Хаџи Мустафа-паша Шиникцић (Шиникоглу), раније надзорник јавних градњи (бина-емин) у Београду, једна од најважнијих личности у новијој историји Србије. Хаџи Мустафа постао је београдски везир јула 1793. На тај положај он је дошао нешто по личним везама, а и по томе што је давао извјесне гаранције да ће стање у Србији моћи поправити.

Главна личност, која је посредовала, био је велики цариник у Београду, Азис-ефендија, који је дошао у Србију одмах иза Бећир-паше и који је, за вријеме јаничарске буне, пребјегавши у Земун, давао главна обавјештења Порти. Он је био пријатељ Мустафа-пашин, а рођак „свемоћног” Јусуф-паше, љубимца султанова. Азис је био човјек од значаја и постао је касније турски посланик у Берлину. Важио је као напредан човјек, слободоуман и пријатељ хришћана. Као цариник ушао је у везе са интелегентним и активним базрђан-пашом београдским Петром Ичком, рођеним Маћедонцем из Катранице, који је у Београду имао јак утицај још од прије Кочине крајине. Петар је, према аустријским дипломатским извјештајима, искоришћавајући своје везе ударао произвољне намете на увоз аустријске робе у Србији, за који је Јусуф-паша испословао наредбу да се наплаћује у Београду за сву робу која улази у Турску, сем за ону упућену у Цариград. И за Хаџи-Мустафу аустријске власти кажу да је волио новац. Биће, по свој

прилици, да су све те људе спајале не само начелне него и материјалне везе. Има вијести да су Мустафа-паша и Ичко били у тијесним везама и као чланови једне слободозидарске ложе у Београду, којој је, можда, припадао и Азис-ефендија. Они су сви били отворени противници јаничара. На то би их да и нису били пријатељи реформи, опредјелјивали већ њихови трговачки послови, за које је требало прије свега сређено стање у Србији. У својим "Мемоарима" Прота Матија Ненадовић казује да је и његов отац, ваљевски кнез Алекса, имао одраније пословних веза са Хаци-Мустафом и да је био пријатељ Петра Ичка, који му је једном приликом и живот спасао.

У Турској је у то вријеме било одметништва на више страна. У нашем сусједству био се одметнуо од султана скадарски паша Бушатлија, али је тај изгубио главу у борби с Црногорцима већ 1796. године. Много опаснији бјеше други одметник, Осман Пазван-оглу, чији је још отац почео борбу против законите владе и у тој борби убијен. Породица Пазван-оглуова, старином из Босне, имала је своје сједиште од средине XVIII вијека у Видину. Пазван-оглу се истакао у посљедњем рату и узео је у граду водећу улогу. Али, необуздан и грабљив, он је због својих плъчкашких упада у Влашку и Србију изазвао султанов гњев и био осуђен. Због тога се он 1793. године отворено побунио, приграбио власт у Видину и стао окупљати око себе све незадовољнике из сусједства. Код њега су нашли и прогнани јаничари из Србије не само прибјежиште него и пуну подршку.

Одмах по доласку Хаци Мустафа-паше јаничари су покушали нови препад, али су код Колара били сузбијени. У борби против њих употријебљена је том приликом први пут српска народна војска, којој се једино и има захвалити за постигнути успјех. Код Турака је било тајних одметничких пријатеља; у овој борби догодило се чак да су неки пашини људи пуцали на Србе. Паша је видио да се у гоњењу одметника може с пуном вјером ослонити првенствено на Србе, и он је стога предузео све да се организује њихова народна војска. Утолико више што му је држање њихових људи по реду и дисциплини уливало пуно повјерења. Он је чак од њих послјије редовно састављао своју личну пратњу. Прота Матија казује како је тада телал викао по свима пазарима: „Ко је Србин а нема дуге пушке, два пиштоља и велики нож, нек прода једну краву и пусат себи купи. Тако је од честитог везира заповјест." Ко се од Срба буде храбро показао, поручивао је везир даље, биће ослобођен за годину дана од свих дажбина. То је први пут да Турци сами, у борби са својим једновјерцима, зову Србе у помоћ и просто им гурају оружје у руке. А ови су, каже један аустријски извјештај, знали да се држе. Док су турске помоћне чете изашле пред пашу у гомили, Срби су, као на некадашњем аустријском вјежбалишту, ишли у правој линији, у два реда, са својим кнезовима, који су испред својих одреда јахали на коњима, То више није била проста раја, него људи који су, с оружјем у руци, постајали свјесни своје вриједности.

Као награда за српско држање, и као резултат нове Портине политике према њима, објављене су током 1793. године неколике одредбе, које представљају основу једне уске, али ипак стварне, локалне аутономије. Враћене су старе народне власти: по селима кнезови, а по кнежинама оборкнезови (по њемачком: Ober-knez). Турцима је било забрањено долажење у чисто српска села. Они су могли одсиједати само у хановима, као

и остали путници. Кнезовима је одобрено да, за сигурност по друмовима, могу држати своје одреде пандура са буљубашама. Порез се имао плаћати одсијеком, у двије рате, о Ђурђевдану и Митровдану, а износио је 650 000 гроша годишње. За пашу и градску посаду свака пореска глава давала је по двоја кола сијена и једна кола дрва. Све те повластице озваничила је Порта својим ферманима с почетка 1794. године, пошто је саслушала извјештај Азис-ефендије о њима и о стању у Србији уопште. Сем тога, Портини фермани су одређивали да спахије са својим породицама могу становати само у Београду: порез је износио по 15 гроша годишње на сваку пореску главу; строго је било забрањено свако насиље. За Србе је још, посебним ферманом, донијета одлука да могу несметано обнављати и подизати своје цркве. У ферманима нису ближе означене оне дажбине које је народ имао давати спахијама, али се зна да су оне постојале и да су даване. Главне су од њих биле десетина од свих усјева и по четири гроша од ожећене главе. Порез у народу купили су из почетка посебни скупљачи пореза и тек је касније, последице извјесних сукоба, тај посао пренесен на локалне кнезове. Као врло важна новина било је то што се и на Порти примало, да у одбрани Београдског пашалука учествују и Срби. Ове српске повластице, како је утврдио др Д. Пантелић, одговарале су највише оним повластицама које су Турци били дали становницима Архипелашких острва.

Стање сељака у Србији последице ових повластица могло се сматрати далеко бољим него и у једној другој нашој покрајини под турском влашћу. Срби су имали своје, од турских власти, признате поглавице, какви су, примјера ради, били Станко Харамбашећ, вођа народне војске, кнез Алекса Ненадовић, кнез Ранко Лазаревић и др. Они су имали оружје и једну врсту војне организације која је прилично функционисала и од које се тражило да чува Царство од његових дојучерашњих главних бранилаца. То је, нема сумње, једна од главних тековина с краја XVIII вијека, једна од оних која је последице омогућила избијање устанка. Већ тада се у народу јављају ликови као онај чувени Илија Бирчанин, који, по снажном Вишњићевом опису, представља најљепши тип јунака тога вријемена:

Он Турчину не да у кнежину.
Кад Турчина у кнежини нађе,
Топузом му ребра испребија.

У другим нашим покрајинама стање је било много теже. У Босни се налазило више домаћег и из сусједне Славоније и Далмације досељеног муслиманског елемента него у Србији, и тај је будно чувао да став раје не узме опасније изгледе. Сем тога, хришћански елемент у тој земљи био је поцијепан у православне и католике, међу којима нису постојали интимнији додири и сарадња. Македонија и Стара Србија биле су тада у средишту европског Турског Царства и сваки покрет могао је без много муке бити пригушен. Отпорнији став имао је још само српски елемент у источној Херцеговини, захваљујући својим планинама и кршевима и суседној Црној Гори, која му је давала уточиште.

Само, ни ово стање у Србији није било дуга вијека. Још 1795. године писао је аустријски посланик из Цариграда да Турско Царство „кипти” од незадовољника.

Султанова настојања нису имала правог пријема ни код оних који су их на очи примали и требали изводити. Кад је султан наредио неколицини сусједних паша да сломе Пазваноглуов отпор, они ништа нису постигли, нешто из узајамног неповјерења, а нешто што су имали извјесних тајних додира са султановим непријатељем. Љутит, султан је почетком 1796. године дао погубити румелијског беглер-бега. Мустафа-паша, који је исто судјеловао у тој експедицији, доживио је свакојаким разочарења. У љето 1797. султан га је именовано за румелијског беглер-бега и Мустафа-паша је отишао у Пловдив да руководи акцијом против бунтовника из Видина и у Румелији. За вријеме његова одсуства видински господар са јаничарима наредио је брз напад и потукао је српску и пашину војску код Пожаревца, па је продро све до Београда и заузео саму варош. Пред сам Божић стигоше у помоћ ваљевски Срби и с њиховом помоћу турска градска посада одби нападаче и очисти град. Илија Бирчанин гонио је „Видинлије” све до Смедерева. Послије тих успјеха јаничари бијеху потиснути из цијеле земље, али не бјеху сатрвени. Они су и даље само чекали погодан час да понове свој напад. Нарочито су били кивни на Мустафа-пашу ради његове сарадње са Србима и ради тога што није штедио крвопије. Кад су у Шапцу јаничарски људи убили кнеза Ранка Лазаревића, везир је за његову главу дао конопцем удавити насред шабачке чаршије 27 њихових другова. Одлучности је било код њега и у другим приликама.

Добронамјерне планове Селима III осујетила је и потпуно растројила тадашња француска политика. Француској дипломатији било је много стало до тога да Аустрију, која јој је могла бити веома опасна на Рајни (Марија Антоанета, жена краља Луја XVI била је аустријска принцеза; аустријски цар био је тада и њемачки и имао је и личних и државних разлога да буде противник револуције), што чвршће веже за исток. Аустрија је и успјела против нове париске владе, помажући француске емигранте и склапајући савез са Пруском. Да предуприједи аустро-пруску офанзиву, сами су Французи у прољеће 1792. објавили рат бечкој влади. С тим у вези француска дипломатија се трудила да помути аустријске односе с Турцима. Да би се то постигло требало је спријечити извршење Свиштовског уговора, који је предвиђао извјесне исправке границе на Уни у корист Аустрије. Зато је требало узбунити босанске бегове у Крајини. Као главно лице за ту акцију употребијен је син француског конзула у Дубровнику, млади пјесник Марко Бријеревић, који је лијепо знао наш језик и који се био скоро потпуно „подубровчанио”. Бријер и његови француски помагачи радили су мање-више отворено и код везира у Травнику и код појединих бегова. И имали су успјеха. Аустријски извјештаји тога вријемена говоре о „јакобизираним беговима” и као њихова главног вођу помињу Ибрахим-бега Беширевића. Питање разграничења на Уни заплело се толико, да му за дуже вријемена ни једна ни друга страна нису могле приступити. Тек у јесен 1795. године приступило се извршењу уговора и то када је турска власт, под притиском, морала употребити силу.

Француска агитација није се ограничила само на Босну. У исто вријеме радило се и у другим областима Балкана. Нарочито из француске амбасаде у Млецима, која је постала средиште револуционарне пропаганде. Постоје поуздани извјештаји о агитацији у Боки, Црној Гори и Албанији. Видјели смо напријед да су Французи отворено помагали Махмут-пашу Бушатлију и флотом и војним стручњацима. Касније су имали извјесног

успјеха и у Црној Гори. Владика Петар био је с почетка њихов противник, већ и због Бушатлије, а и као свештеник и пријатељ конзервативних сила. У једном извјештају бечкој влади он је желио аустријском цару „да освети невину крв, коју је тај необуздани народ објесно пролио као Каин крв свога брата Авеља". Погибија Махмут-пашина донијела је извјесно олакшање не само на Цетињу него и у Бечу. Аустријски представници озбиљно су се плашили Махмут-пашиних веза са Босанцима. Сам цариградски посланик писао је да су постојали приједлози о ужој војничкој сарадњи између босанских бунтовника из Крајине с француским одредима, која би из Италије преко Ријеке, оперисала у Хрватској. Али, како владика у први мах није примао француске сугестије, изгледа да му касније нису биле сасвим стране. Извјестан утицај на њ вршио је његов секретар, Дубровчанин, опат Фрањо Долћи, који је због свог држања, по захтјеву конзервативних сила Русије и Аустрије, изгубио главу. Сам владика био је једно вријеме стављен под истрагу.

Французи су живо радили и међу Грцима. На грчко учешће у великој балканској акцији у Паризу се много полагало. И то и ради старе грчке славе и ради тога што су Грци развили огромне послове и друге везе по цијелом Балкану и у свима важнијим пристаништима Средоземног мора. И што су у Цариграду, Солуну, Смирни и другим већим мјестима имали утицаја и могућности за подземни рад. Преко Грка, трговаца, свештеника и интелектуалаца, мислило се утицати и на остале балканске хришћане. Цариградски Грци преговарали су 1796. године са Французима о свом ослобођењу. Грчки родољуб и пјесник Рига од Фере, чије су везе са француским службеним представницима биле веома срдачне, дошао је исте те године у Беч, гдје је постојала јака колонија грчких трговаца. Ту је развио живу пропаганду за устанак против Турака. Међу онима који су дошли у ближи додир с њим била су и два-три Србина. У Бечу је настала и његова чувена "Убојна пјесма" упућена балканским хришћанима: „Упалите један пламен у цијелој Турској, да захвати од Босне до Арабије." Та пјесма, која је брзо постала популарна, пјевала се већ идуће године чак у Земуну.

Француски успјеси у Италији против Аустрије и слом Млетачке Републике дигли су углед њихова оружја у великој мјери. Крајем 1797. године Французи су посјели јонска острва и један дио јужне Албаније и закорачили су на Балкан. Њихов утицај постаје послвије тога још непосреднији. Рига од Фере, у тврдој вјери да је дошао час за акцију, спремио је проглас за устанак и преко Трста запутио се кући. Али га је ту стигла и ухватила аустријска полиција. Послије проведене истраге бечка влада је Ригу предала Турцима, који су га 24. јуна 1798. удавили у београдској тврђави.

Колико смо до данас могли утврдити, ова разграната француска активност није имала у Србији неких непосредних веза. Посредних, међутим, било је више. Она је, прије свега, усплахирила духове. И у Београду се налазило доста грчких трговаца, исто као и у Земуну. Што се проносило у једном граду није могло остати тајна у другом. Сталне борбе с јаничарима нису могле унијети спокојство у народ, ма колико се власти трудиле да буду праведне. Али најјачи посредни утицај на развој прилика у Србији учинио је француски упад у Египат, у љето 1798. Изведен изненада, брзо са релативно великом снагом, он је изазвао запрепашћење у многим европским престоницама. У Цариграду нарочито. Чинило се да је послвије слома млетачке власти, толико познате у Средоземном мору,

дошао на ред муслимански свијет. Турска је објавила Французима рат. У том часу султану је било јасно да он не може у исти мах водити рат и против спољашњег и против унутрашњег непријатеља. Утолико прије, што је рат против Француза проглашен за свети. С тога се у Цариграду прогласила милост свима одметницима који се покоре, макар и само формално, свом господару. Тако је било крајем 1798. године опроштено и Пазван-оглуу и јаничарима. Овима је чак било изричито дозвољено да се врате у Србију.

II Почетак устанка у Србији

Повратак јаничара значио је повратак зулума и почетак новог зла. Насилно изгнанство није их учинило много мудријим. Мустафа-паша знао је добро да ће с њима имати муке, али је вјеровао да их је искуство бар унеколико могло поправити. Из почетка се и чинило као да су се нешто смирили. У ствари, били су само више обазриви, док се снађу у новој ситуацији и док похватају везе. Да их не би имао у Београду око себе, Мустафа је добар дио јаничарских поглавица упутио у унутрашњост, давши им разна запослења. Убрзо је, међутим, увидио и сам да је то био погрешан потез. У земљи јаничари, жељни освете, огољели и прилично испошћени, пожуреше да се час прије докопају својих имања или других посједа и да се брзо обештете за дугу оскудицу. Домало почеше и убијања. Погибоше Станко Харамбашић, један од вођа народне војске и кнез Ранко Лазаревић. Кнез Алекса Ненадовић само се случајно спасао од погибије. Кад је, током 1799. године, Пазван-оглу устао поново против султана, његови јаничарски пријатељи показаше поново своју праву боју. Они се прикупише у Београду ријешени да омету сваки пашин покушај против Видина и да се сами дочепају власти. У јулу 1801. они стварно заузеше град и заробише пашу. Тако убрзо поступише и у осталим мјестима по Србији.

Дервиш-бег, син Мустафа-пашин, био је за вријемена измакао из Београда у Ниш, да отуда обавијести Порту и организује помоћ за оца. Порта није могла апсолутно ништа да предузме, него је само упутила једног изасланика у Београд да смирује људе. Овај је имао неког привријременог успјеха, али није могао много да измијени ствари. Између јаничара, који нису хтјели да испусте власт, и Мустафаше није било нимало повјерења. Мустафа-паша је свакако и покушавао нешто да се ишчупа из њихових руку. Бојећи се и њега, и акције његова сина, јаничари га 15. децембра 1801. убише у београдском граду. Потом узеше власт у своје руке, спремни да је бране свим средствима. Као главне њихове вође истакоше се четири дахије: Кучук Алија, пашин убица, Аганлија, Мула Јусуф и Мехмедага Фочић.

Доласком дахија на власт, у Србији настаде режим најтежег терора. Вук Карацић врло живо и непосредно приказује тешко стање у земљи. Они приграбише сва имања спахијска, па почеше брзо градити ханове и чардаке да њихове субаше лакше надзиру рад и кретање по селима. Повластице из 1793. и 1794. године укинуше својом вољом. Свако осјећање законитости замре. Чак се нису слушале ни кадије, а камоли народски кнезови. „Кад се огласи наоколо да су баше Аци Мустајпашу убиле и да су против цара, онда навале из околних крајева особито из Босне и из Арнаутске, све беспослице и

крвници и бескућници у Бијоград, као орлови на стрвину; и даије ји све радо попримају... Многи су тада у Бијоград дошли голи и боси, пак се онђе одма оковали у сребро и у злато, и обукли у свилу и у кадифу и узјали на атове с ратовима." Јаничари су „судили и пресуђивали по својој вољи, људе били и убијали, глобљавали, отимали (или узимали као своје) коње и оружје, и друго, што им се гођ допало, најпосле стану силовати жене и ђевојке....." „Какогођ што су се под мудрим и праведним владањем Аци-Мустај-пашиним слабо и гласили ајдуци у Србији, тако се сад од оваке силе од зулума поајдучи десетина народа."

Порта је била немоћна да казни бунтовника. У њој је врло на више страна. Ауторитет централне власти био је потпуно подрован исто као и султанов углед. Дајући, како се каже, вољу за невољу, у Цариграду су тобоже примили јаничарска увјерења да ће остати вјерни и упутили су у Београд новог управника, Хасан-пашу. Тај је, у ствари, био играчка у рукама дахија. Посебан татарин донио је 10. маја 1802. посебно писмо с Порте, којим је јаничарима била опроштена учињена кривица. Учинило се то понајвише стога што је постојала бојазан да би јаничари могли примити у Београд Пазван-оглуа, што би, при немоћи владе, изазвало још теже и опасније заплете.

У таквим приликама шта су могли да раде Срби и сви они Турци, спахије и присталице реформи, који су били непосредно погођени? Кад им сама турска влада није могла дати никакве заштите, шта је могло остати друго него прибјећи самопомоћи и на силу одговорити силом? У Земуну се био прикупио приличан број Мустафа-пашиних пријатеља, Срба и Турака, међу којима је био врло активан Петар Ичко. Од турске стране нарочито се истицао бивши пашин благајник Хасан-бег, уз кога се прибрао и приличан број од дахија угрођених спахија. Ови су људи већ у љето 1802. године покушали да изазову покрет у Србији и били су ухватили везе са више народних људи. Али су акцију око Пожаревца и испод Авале предузели прерано, па су претрпјели неуспјех. Има вијести да се већ тада око 60 народних првака из Србије било писмено обавезало да ће помагати Мустафа-пашиног сина Дервиш-бега, чим стигне с војском против дахија.

У ово исто вријеме, на двије-три разне стране, свакако под утисцима вијести из Србије и с обзиром на догађаје у Европи, све више су се јављали гласови да треба предузети нешто одлучније. У тим потезима важну је улогу играо Петар Ичко, који је, као бивши турски дипломатски чиновник, знао европску ситуацију, а, као врло окретан човјек, умιο да се снађе. Он је с Хаци Мустафа-пашом, пред пашину погибију, спремао са српском помоћу добро организовану борбу против јаничара. Митрополит Стеван Стратимировић, који га је добро познавао, не хвали његов карактер, али му истиче способност и признаје утицај. Ичко је био интиман пријатељ с Јанком Катићем и Алексом Ненадовићем, а спријатељио се послије и са Карађорђем. У ово вријеме, 1802. године, по причању Саве Текелије, почео је и он разговоре о Србији са Ичковим земљаком, Петром Чардаклијом, и говорио је баш о могућности устанка. Чардаклија му је том приликом рекао да је „то готово, теке да има тко и управљати". Потом је, казује Текелија, послије разговора с њим, прешао у Србију и Доситеј Обрадовић, а за њим и Чардаклија. Ми нисмо сигурни да је Текелија у овом казивању поуздан у хронологији и не знамо колико се уопште на њега можемо ослонити, јер је он, из тежње да постави као неко своје право на власт у Србији, навијао причање у своју корист. Али, ако у његову

казивању има макар један дио истине, онда то само казује како је, што се каже, већ у ваздуху била могућност неког покрета на тој страни.

То се види и иначе. Тих истих дана јавила се код неких српских родољуба мисао да се пред руски двор изнесе план о обнови „славјано сербског царства”. Оно је имало бити створено као протутежа византијском царству, које је било у плану царице Катарине II. Не знамо данас поуздано који су непосредни моменти опредјелили наше људе да баш у овај час, неколико година иза царичине смрти, изиђу с тим приједлогом и какви су им непосредни изгледи могли бити пред очима. Тај план носио је и образлагао архимандрит манастира Пиве, Арсеније Гаговић. То је био калуђер нешто ширег видокруга. Своју каријеру почео је у Хиландару; био је на хаџилуку у Јерусалиму, одлазио у Русију, путовао по нашим земљама. Он је био у везама и са митрополитом Стратимировићем, коме је свраћао у Карловце. Гаговић је крајем јесени 1803. године дошао у Петроград и допро до саме царске канцеларије. Развијао је план да се обнови „славјаносербско” царство с једним руским принцем на челу, а народ сам да је већ „готов за буну и да коначно неће дуго сносити турска угњетавања”. Тешко да је та реченица проста фраза, нарочито у вези с његовим предлогом. А уколико је чињеница, она јасно казује да се током 1802/3. године озбиљно радило.

Ова мисао о славјаносрпском царству с руским великим кнезом као владарем јавља се поново и у мемоару митрополита Стратимировића, написаном 1. јуна 1804, а упућеном исто тако руском двору. У том мемоару Стратимировић заступа гледиште да се српској држави, ослобођеној од Турака, дода и Бока Которска, Далмација до Шибеника и Срем, како би се српски територијални посјед, у доброј мери, подударао с његовом етничком распрострањеношћу. Као одштету за уступљене српске области, Аустрија би могла добити крајеве у Хрватској, Турској и Влашкој. Ови планови из 1803. и 1804. године, у вријеме кад ми стварно, у државоправном погледу, нисмо имали ниједне своје сасвим слободне државе, казују живо и непосредно колико је био жив и дјелотворан хисторизам у нашем народу и до које је мјере била развијена не само народна свијест него и тежња за народном државом, и то са максималистичким опсегом. А ово се тражило у вријеме, кад је Њемачка имала неколико десетина својих држава и кад су Италију комадали под разне туђе власти!

У ове планове изгледа да је био упућен и цетињски владика Петар I. Један повјерљиви извјештај од 13. децембра 1803. каже како се владика стара „од некога вријеме да узнемири и побуни своје сусједи”. Владика је 10. јануара 1804. упутио једно писмо игуману манастира Дечана у ком му поручује како имају намјеру „ми Црногорци и Срби са београдске стране скочити на оружје противу наших непријатеља Турака”. Хаци Рувим је у прољеће 1803. године бјежао у Студеницу и послјије у Свету Гору и отуда је, по причању, слао више сумњивих писама у Србију. А морао је да бјежи, каже један документ, послјије једног договора о устанку на Турке. Прота Матија Ненадовић одлазио је у љето исте године у Сарајево да и тамо преговара о истој ствари. Бачки епископ Јован Јовановић писао је 14. јануара 1804, прије сваког покрета у Србији, петроградском митрополиту, желећи да се овај на двору заузме за Србе. Он му је описивао тешко стање раје и излагао је потребу да се она спасе и помогне.

Има и других вијести да су се Срби током 1803. године спремали на устанак. За Карађорђа се прича да је у љето те године преговарао са земунским трговцима ради набавке праха и олова. У јесен почели су састанци, договори и заклетве. Србе је храбрило то што су се дахије почеле гложити између себе и што се чинило да је њихова снага осјетно паралисана. Кнез Алекса Ненадовић упутио је у Земун једно писмо тамошњем команданту мајору Митезеру, по свој прилици пред крај те године. У њему му је говорио, како су Срби позавађали дахије, између којих ће доћи до борбе, па га моли да спреми џепане и официре, „а војске доста имамо да нам помогну да дахије одавде отјерамо”. На ближа саопштења кнез је упутио мајора на Петра Ичка и друга нека лица. Доиста, између Аганлије и Кучук Алије било је дошло до крупних сукоба, у којима је било и мртвих глава.

Пуким случајем ово писмо кнеза Алексе пало је у руке дахијама. И отворило им је очи. Дотле завађени, они се пред опасношћу мире и траже начина како да доскоче својим непријатељима. Осјећали су, вјероватно, и сами да је ствар озбиљна, утолико више, што су се бојали српских веза са Аустријом и неке напасти са те стране. И стога ријешеше да опасност спријече одмах у почетку, и то најрадикалнијим средствима. Народ је требало обезглавити и то тако што ће се побити главни кнезови и свештеници, они који могу постати вође и који имају веза преко границе. Тако је дошло до сјече кнезова, толико познате из славне Вишњићеве пјесме о почетку буне. У другој половини јануара 1804. бише погубљени кнез Алекса, Илија Бирчанин, Марко Чарапић, Хаџи Рувим и други; укупно око 70 лица. Сам Мехмедага Фочић казао је кнезу Алекси да гине због оног земунског писма.

Карађорђе Петровић прошао је срећно. Против њега лично није пошао ниједан од дахија, као Фочић против кнезова Алексе и Бирчанина. Дахије су се, већ, ради ухваћеног писма, више бојале у овај мах људи из Посавине, београдске околине и ваљевске нахије због њихових старих веза са аустријским људима, због њихове живље сарадње с Хаџи-Мустафом и учешћа у ранијим борбама, и због њихова великог угледа у народу. Карађорђе није тада имао њихов глас. Потјера која је пошла против њега била је другостепене важности и он јој је лако одолио. Кад су га Турци потражили у Тополи он није био неприправан; сачекао их је с момцима, па је један дио побио, а други растјерао. Одмах потом напустио је кућу и дохватио се планине. Отишао је свом старом хајдучком пријатељу Станоју Главашу.

Од овога часа, може се мирно рећи, почиње српски устанак. Митрополит Стратимировић, који је, по причању савријеменика, написао један мемоар о почетку устанка, каже да Главаш и Карађорђе „дуго нису знали да се одлуче”. С нешто другога хтјели су, вели, да бјеже у Босну. Али кад су пролазили крај једног хана, Карађорђе се ријеша да се освети Турцима и са друговима изврши свој наум. Нападе на хан и поби Турке који су се ту затекли. Мало затим њихова је дружина почела да расте. Скупило се 200 - 300 људи „дуних очајања” који нису знали шта управо да раде. Скупљали су се и растурали, одлазили у своја села, али у исто вријеме тражили освету и били кивни на Турке. У Стратимировићевом причању има пуно реализма. Таквог колебања било је, знамо, и у ваљевској нахији и иначе. Ударац турски био је смио и тежак и погађао је међу очи; дошао је изненада, усред зиме, у најнезгодније доба године. Међу првима прибрао

се Карађорђе. Вјероватно не само стога што је био срчан него и што је већ од прије, у поменутих договорима, био начисто с одлуком да се с дахијама мора кидати. Он је био за борбу. И то да се почне одмах, док траје узбуђење и док се свијет већ покренуо. Стојан Новаковић лијепо карактерише улогу Ђорђевићу и Станоја Главаша у овом покрету: „Како Ђорђе није био ни међу кнезовима ни међу богаташима, нити су какви год лични интереси имали да га склањају на мирољубиву политику, Карађорђу се, по његовим војничким навикама, лакше но икоме другом било одлучити да поведе напријед све који више нису хтјели да трпе и да подносе. А тако је у тај мах осећао сав народ. Станоје Главаш, чувени хајдучки харамбаша, познат на све стране по Шумадији, оличавао је хајдуке, које је народна невоља тада у први ред истицала. С тога се, по тим особинама, са пристанком и најмирољубивијих људи, првих дана фебруара 1804, истакоше у први ред та два човјека, објавивши, са пиштољем у руци, прави отворен чисто српски устанак против Турака, пуштајући о њему глас на све стране и дјелом и поруком.”

За право вођу устанка Карађорђе је био изабран на једном збору, држаном у Орашцу на Сретеније 1804. године. На том збору нашло се свега око 300 људи, или нешто више, углавном из околине. Не може се тврдити ни да је то био збор цијеле Шумадије, а још мање цијелог Београдског пашалука. Мада се устанак спремао из раније, он је сад избио изненада, док је још планина под снијегом и гора без листа. Одлука дахија да час прије изврше сјечу ишла је баш нарочито за тим да предухитри догађаје. Кад је сјеча већ почела, народни људи су видјели да се више нема шта чекати. Реакција је дошла као природни нагон самоодржања, скоро сама од себе. Сви су осјећали да се мора хитати. Стога није било ни могућности вријемenske, а ни других прилика, да се збор сазива на дужи рок и са ширим учешћем. Позвано је само оно, и онолико људи, колико се за два-три дана могло наћи. Збор је био сазван да се почета акција крене даље и шире. Иницијативу за њ дали су хајдуци, са Станојем Главашем и Карађорђем на челу, који су били за борбу. За вођење акције био је потребан вођ. Ко ће постати тај вођ? Међу првима био је понуђен Станоје Главаш, хајдучки харамбаша, познат борац, са већ прикупљеном и добро опробаном четом. Али Главаш није хтио да се прими. Народ, бранио се он, неће овакав један покрет да повјери хајдучком вођству. „У хајдука нити има куће ни кућишта — била је народска аргументација — и сутра, кад Турци навале, он ће у шуму, а ми ћемо остати на мејдану, да нас Турци робе и харају.” Послије тога су понудили кнеза Теодосија Марићевића из Орашца. Али и он је одбио. „Хајдуку могу кнезови којекако израдити опроштење: али, ко ће кнезовима помоћи, ако се врате Турци?” — питао је он. Тада Главаш предложи за вођу човјека који није био ни кнез ни хајдук, него трговац, близак народу, али већ познат као јунак и као човјек одлучан. Такав је био у пуној мјери Карађорђе. Њега су знали по ранијим борбама у којима је стекао глас и поштовање, а знали су и да је већ упућен и у припреме око устанка.

Окошти, мрки човјек, оштра ока и јаких, изразитих црта, с нимало рјечитости, али са јаком вољом, прегалац, с никад узалуд измахнутом руком, постао је врло брзо не само популаран него доста рано обавијен и извјесном мистиком. Већ само име Црни Ђорђе, или Карађорђе, дато му с почетка по тамној боји његова лица, добило је доскора и други значај; он је постао црн за Турке, као нека врста њихова црног удеса. Једва годину дана послје почетка устанка, 28. маја 1805, саопштавао је један француски извјештач из

Дубровника, како се о Карађорђу пјевају јуначке пјесме по народу и ван Србије и како се он у њима слави као „heros liberateur”.

Послије збора у Орашцу, кад су се људи узајамно потакли и ријешили на акцију, устанак поче да узима маха. Осјећало се као да је „крвца из земље проврела”. Кроз Шумадију се пронесе општи поклич: „Сваки свога убијте субашу.” „Уста раја ко из земље трава.”

Дахије се нису овом надале. Догодило се чак оно што су они најмање очекивали. Њихов план изведен је само дјелимично и показао се као рђаво срачунат. Умјесто да сјеча кнезова заплаши рају, она је раздражила. Раја се дигла на оружје усред зиме, у најтеже вријеме, што је несумњиво знак да је прегла на најгоре. У прољеће, кад гора озелени, покрет ће несумњиво да букне још јаче и ко зна куд ће да се упути. Стога је требало покушати да се он што прије стиша. Не више силом и крвљу. Аганлија, као један од мирољубивијих дахија, узе на себе дужност да иде у унутрашњост и да почне преговоре. Кренуо је са 400 војника равно у Шумадију. У Дрлупи, 12 фебруара, био је састанак између њега и Карађорђа, кога су исто тако пратили његови људи. Аганлија је био врло предусретљив. Обећавао је унапредак боље понашање па чак и укидање ханова и субаша по селима. Карађорђу, као вођи, понудио је 500 кеса да се смири или да му у Аустрији купе имање боље од оног у Тополи. Личне понуде је Карађорђе одбио, а за обећање о промјени режима тражио је јемство аустријских власти, јер се на турска обећања није могло ослонити. Како Аганлија није на то пристао, преговори су се разбили и још истог дана дошло је до борбе. У том крешеву Аганлија је био рањен у ногу, а Станоје Главаш у главу. Борба је остала неодлучена. Срби, још неријешени на све, као да не смију да насрћу, а Турци, збуњени отпором и у страху да Србима не дође помоћ из околних села, не усуђују се да продру даље. Штавише, већ сутрадан напуштају бојно поље и повлаче се у Београд.

Тај први, макар и половни успјех, диже вјеру у народу. Он даде и нове снаге Карађорђу. Мјесто да позива људе у акцију и да их убјеђује, он сад издаје и наређења да се народ одмеће. Домало, пасивни су људи под морање остављали куће и прилазили покрету. Што се зима више примицала крају, придолас нових устаника бивао је све већи и почетком марта њихов број се већ цијенио на 10 000 људи. Један аустријски извјештач јављао је чак 24. фебруара да су се „сви Србијанци прихватили за оружје”. Мехмедага Фочић писао је тих дана свом брату Мус-аги у Шабац, како су настале прилике „које мозак не може схватити. Свемоћни Бог нека све обрне на срећу!” Очеvidно, малодушност је почела да осваја међу самим дахијама. Сад им је пукло пред очима шта су својим поступцима изазвали и у какав положај довели и себе саме. Кад су устаници 20. марта дошли надомак самог Београда, пошто су претходно спалили неколико мјеста и паланака, у граду је настао велик и разумљив страх. Дахије су организовале отпор, тражиле су помоћ с више страна, нарочито из Босне и Видина, али су у исто вријеме нудиле поново преговоре и биле вољне за знатна попуштања. Београдски везир, Хасан-паша, обавјештавајући Порту о устанку и његовој озбиљности, молио је да се пошаље војска из Босне и од Крушевца, јер су Срби у надмоћности. Али је у исти мах препоручивао и то да се пошаље један искусан и рјечит министар, који би посредовао и смирио људе.

Покретачи устанка били су од првог часа начисто с тим да устанак мало ширих размјера не може имати великих изгледа на успјех ако устаници буду упућени сами на се. Борити би се још и могли, али нису имали свега другог што је потребно за борбу, а, у првом реду, муниције, оружја и другог ратног прибора. Први на кога се могло помислити за помоћ била је Аустрија. Она је била најближи сусјед и до недавно српски савезник; у пограничним аустријским гарнизонима још су служили официри који су их раније бунили против Турака и с којима су Срби заједнички ратовали. Сам земунски заповједник, мајор Митезер, био је један од таквих. Срби из Срема и Баната са симпатијама су посматрали овај покрет и пограничне власти морале су о тим осјећањима водити рачуна. Прва личност, којој су се устаници обратили, био је мајор Митезер, стари пријатељ породице Ненадовића, за кога се знало да је на страни Срба и који им је, у први мах, и учинио неколико услуга. У свом писму од 16. априла Карађорђе га моли за помоћ и нуди му чак врховно главарство. „Ја вас јесам препознао најприје за старијег, а ви радите како вас Бог учи; с нама управљајте, да душмане из ове земље истјерамо.“ „Како нам ви заповиједате, онако ћемо се владати“, пише на другом мјесту. Из тог се види јасно како су скромни били почети српског устанка, поред све његове смјелости у замаху, и како сам Карађорђе, из почетка, на свој положај није давао велику цијену.

Аустријске власти биле су уздржане. Да би остале исправне према Порти, оне су званично сузбијале емиграцију из Србије и давање муниције, али су потајно, правећи се да не виде, трпјеле продају. Они у Бечу нису вјеровали да ће устанак изићи из оквира већ уобичајених малих локалних побуна и хтјели су да сачекају развој догађаја. Како су вијести с разних страна почеле бивати све неповољније по дахије, то су се и они постепено почели раскрављивати, задржавајући увијек према Порти став исправног суседа. То им је било утолико лакше што је сам београдски везир осјећао потребу да се аустријским повјереницима тужи на несносни притисак дахија и што су аустријском посланику на Порти говорили почетком априла како су већ издали наредбе пашама у Босни и Нишу да пођу у помоћ угроженој раји, коју чак и сам Пазван-оглу узима у заштиту. Мало касније, кад се посланик пријатељски стао интересовати о том какав ће став Порта службено заузети, добио је одговор да је већ одређен искусни босански везир Бећир-паша да пође у Србију и нађе неки споразум. Порта хоће да помогне раји, али мора због јаничара и вјерске осјетљивости, да води рачуна и о дахијама.

Крајем априла имао је Карађорђе састанак са аустријским капетаном Шајтинским. На том састанку он је изјављивао жељу српског народа да их Аустрија прими под своје окриље. Ако им Бог дадне да освоје Београд, они ће га радо, са Шапцем и Смедеревом, па и сву земљу, понудити аустријском цару и примити једног принца као намјесника. Ако то аустријски двор не хтједне примити, он ће, мада нерадо, да се обрати у име народа некој другој сили, али турског јарма неће више нико да трпи. У Бечу су већ прије тога били склони да понуде посредничке улоге једној и другој страни, јер им није могло бити свеједно какав ће утисак на Србе оставити њихово држање. Пограничним заповједницима олакшавало је посао то што су саме дахије и београдски паша поручивали и гледали да са устаницима дођу у везу и почну преговоре. Као згодно мјесто изабран је Земун; он је био при руци дахијама, које нису више смјеле да се удаљују далеко од Београда. На састанку од 28. априла, у присуству самог заповједника

Славоније и Срема, генерала Генеина, представници турских власти и српски вођи с Карађорђем на челу нису дошли до споразума. Срби су изјављивали да су вјерни султану и законитим властима, али да се неће смирити све дотле док дахије не напусте Пашалук заувјек. Из почетка су неодступно тражили њихове главе, али их је Генеин склонио на то попуштање. Иасланици дахија нису могли пристати на тај услов и тако су се преговори разбили.

На приједлог своје владе, аустријски цар је одбио да прими Карађорђеове понуде. Узети једну побуњену турску покрајину, за вријеме мира, значило би изазвати оправдан протест свих других сила и повећати тешкоће које Аустрија већ има са Наполеоном. Ипак, да не изгуби престиж код Срба, цар Франц је наредио да им се обрати извјесна дискретна пажња, али да се никако не доводи у сумњу аустријска неутралност. Веома је вјероватно да је Србима и прије тога одговора било стављено до знања, са аустријске стране, како су слаби изгледи да ће цар дати пристанак на учињени приједлог и да су они ради тога дошли на другу комбинацију. Кад заштиту Србије неће да преузме Аустрија, као први и најпречи сусјед, онда за Србе није било другог излаза него се обратити на једновјерну словенску Русију. Већ 3. маја 1804. упутиле су српске вође дугачко писмо руском посланику у Цариград, казујући му невоље и жеље свога народа. Они су тражили да дођу „под крило трона рускога” и да их Русија помогне ослободити од Турака. Али, у исто вријеме, наглашавали су, по својој дипломатској памети, да остају вјерни султану и да од њега траже само заштиту против насилника. Можда је код њих још постојала намјера да се задовоље извјесном измјеном стања, па да остану и даље турски. Или су ово били само тактички потези, да не изазову против себе и Порту, а да су њихове стварне тежње већ тада стремиле ка ослобођењу од Турака? Ово друго изгледа вјероватније. Сигурно је само једно: да с потпуним ослобођењем још нису рачунали, него су мислили да их узме „под своје крило” било Аустрија било Русија. Прије свог одласка на поменути састанак у Земун Срби су имали своју прву скупштину у Остружници, која је трајала, отприлике, од 24. априла до 3. маја, и на којој су имали бити формулисани устанички захтјеви. Они су се, углавном, састојали у овом: да се униште дахије и да се врате повластице из 1793/94. године. Сем тога, да се уз везира налази до 1500 наоружаних Срба, који ће штитити и њега и општи поредак, док султан не пошаље редовну војску. Миленко Вукићевић добро је нагласио да је ова скупштина имала велик значај у развијању устанка, пошто је то био „први састанак свију нахијских и устаничких старешина Београдскога Пашалука”.

У Србији, и поред свих оних планова о обнови славјаносрпског царства, људи су били још врло скромни. Они су, истина, угазили у врло смјелу акцију, али та акција још није добила карактер нелојалности према законитој власти и није излазила из оквира Београдскога пашалука. Она се и на Порти и код сила схватала као природна реакција против дахијског насиља. Кад је добила обавјештења да се устанак не стишава и да устаници узимају чак и извјесне градове, и да су се ушанчили и испред Београда, Порта је наредила искусном Бећир-паши, тада босанском везиру, који је у Србији 1791/92. године показао и енергије и такта, да оде у Београд и да испита ствари. Дала му је и сасвим слободне руке, „да може збацити дахије, распустити јањичаре и на мјесто оне управе коју укине завести нову управу, тако да се може повратити потпун мир у Србији”.

У Цариграду јаничаре и дахије нису жалили; тужбе против њих стизале су и од самих Турака. Њихова одметништва, и зулуми, и рђави инстинкти били су довољно познати, и да је њихово насиље морало кад-тад поколебати поредак и изазвати људе на отпор није требало посебно доказивати. Стога у Цариграду у овај мах није било зле воље према Србима. Зазирало се само од тога да их у тој акцији не помаже Аустрија, како су већ гласила нека наговјештења и извјештаји, и било је непријатно што се уопште то све збива на самој граници.

Дахијама је било јасно шта значи долазак Бећир-паше који је већ једном изгонио јаничаре из Србије. Они су се стога према њему односили с пуно неповјерења. Срби су опет гледали у њему изасланика султанова и указивали су му сву дужну пажњу. Већ из тих односа могли су се унапред назријети резултати пашине мисије.

Кад је пашин мухудар стигао 7. јуна 1804. пред Београд да осмотри ситуацију, дахије су се према њему понашале веома дрско. Мула Јусуф је, штавише, изашао са једном шајком уз Саву и опалио топом усред српског логора у Топчидеру, и то баш близу оног мјеста где је мухурдар ручао. Мухурдар, који је Србима мало тога јемчио да ће Турци бити мирни, и који је хтио да осигура примирје за вријеме пашиног доласка, био је страховито огорчен. Дахије су добро осјетиле шта има да значи пашин долазак. Опрезан и јавашлија, Бећир-паша се није много журио. Требало му је пуна два мјесеца да из Босне стигне до Београда и да на домак Београду, у Палежу, проведе више дана не предузимајући ништа активно. Он је, изгледа, чекао да ситуација sazре и да он, пошто устанак траје више од четири мјесеца, добро сагледа снаге, и односе, и изгледе и једне и друге стране. По извјештају свог мухурдара, по тајним доставама београдског паше и једног дијела самих Турака, он је видио да је кривица за узбуђење у земљи до дахија кад и за вријеме његове мисије неће да мирују; а знао је да Порти до београдских силника није нимало стало, само да тамо желе да се очува престиж царске власти и форма по којој ће бити срушен дахијски режим. Дахије нису смјеле да дођу на преговоре са Србима у Топчидеру, него су понудиле везиру да се разговарају на аустријском тлу, у Земуну. Али, као и раније, и ти су преговори остали без резултата. Наоко неактиван, паша је у ствари припремао пад дахија. Његовом иницијативом дошло је, вјероватно, до споразума између Карађорђа и вође београдских крцалија, Халил-аге Гушанца. По том споразуму Срби су имали да исплате крцалијама 360 кеса, а ови њима четири дахијске главе. По наредби Бећир-паше, дахије су 16. јула напустиле тврђаву, али их Гушанац не даде смакнути, него их пусти да те ноћи побјегну. И дахијама је било постало јасно да се даље не могу држати; против њих су били и Срби и цар, па чак и добар дио београдских Турака. Дахије су кренуле лађама низ Дунав, ка Видину, да се спасу код старог пријатеља Пазван-оглуа. Али на путу на малом дунавском острву Адакале стиже их српска потјера и службена порука Бећир-пашина заповједнику острва да буду погубљени. Ноћу, 24/25. јула, они изгибоше, а главе им, сем Аганлијине, бише донесене у Београд.

Послије те дахијске погибије Турци су, заједно са Бећир-пашом, мислили да је тим Србима дата довољна задовољштина и да би устаници, с нешто добрих ријечи и малих уступака, могли да се разиђу кућама. Султан ће у земљи повратити старо стање, гласила је њихова порука; он је и сада показао да штити праведну ствар и да је строг према зликовцима, ма ко они били. Али устаници нису мислили тако. Још 17. јула, из

Топчидера, писале су српске вође, са Карађорђем заједно, поновну молбу аустријском цару позивајући га да он лично дође у Земун и да их прими под своју власт. Они неће да остану више под Турцима као дотле, него желе да се њихово стање измијени. Послије су додавали: Ако цар не може да их прими, онда нека бар пошаље своје људе, који би били свједоци и јемци уговора што ће га они склопити с пашом. Последњи примјер показао им је јасно да се султан није кренуо да их заштити све дотле док они сами нису скочили да се бране. Турци ће се сад вјероватно нешто и примирити, али се послије извијесног вријемења може опет појавити какав Пазван-оглу или Кучук Алија са друговима и поновити, у другом облику, оно исто што се и прије догађало. Они су добро познавали турску управу и стабилност њихова реда. Устаници су жељели да њихов споразум са Бећир-пашом добије стога већу санкцију, „пошто је сваки паша смртан човек“. Тражили су да тај споразум одобре и султан и аустријски цар, и да га овај други чак и зајамчи. „На тај начин ми би били сигурни да у будуће неће више бити немира у Србији“. Српску молбу препоручивао је код надвојводе Карла и карловачки митрополит Стеван Стратимировић, али је у исто вријеме писао Србима да се у том много не надају у Беч, него да гледају извући од Бећир-паше што више уступака. Али устаници остадоше при свом. Они сложено изјавише да се не могу све дотле смирити док им који повјереник аустријске владе не буде нека врста јемца за уговоре. Бећир-паша није могао примити тај захтјев. То би значило, ни мање ни више, него једну туђу силу увести у рјешавање унутрашњих турских питања. Порта би такав корак дочекала с највећом осудом. На том питању су доиста и запели даљи преговори о правом смиривању Србије.

Најупорнији је био Карађорђе. Имали су другови живе муке да га одведу до Бећир-паше да тамо изјави своју оданост. Његова је чврста одлука била да с Турцима треба кидати, јер правог смиривања и онако неће бити. Та је чврстина утолико мало чуднија што је он иначе био свјестан свих тешкоћа које устаницима предстоје и што је био увјерен да ће се Србија сама, без наслона на неког јачег пријатеља, тешко моћи одржати у борби. Митрополит Стратимировић у једном свом мемоару, писаном још почетком августа 1804. године, даје о Карађорђу, по саопштењима с више страна, овакав суд: он је неук, и сиров, и врло напрасит, и доста својевољан, али је поштен, правичан и прави јунак. Због јунаштва и што је међу првима дигао устанак ужива велику популарност. „У вођењу садашњих послова зависи готово све до њега.“ Говори ријетко и мало, али кад узме ријеч погађа оно што је најважније. Сам поштено признаје, да нема државничког искуства, али да се зна борити с Турцима. Осјећао је да се на њ полаже много, а он сам не зна шта да ради. Брине се за општи исход ствари. Турци не слушају ни султана ни везира, и он воли жртвовати све него да се народ врати поново у старо ропство. Као глава устаничке странке, која је препоручивала да се нађе компромис са Бећир-пашом, био је Јаков Ненадовић, а као веза између свих служио је бистри, и мудри, и на шалу и збиљу спремни млади Прота Матија, син кнеза Алексе.

Да су Срби са својим сумњама имали право, свједочи понајбоље то што је стварни господар Београда био крцалијски вођ Халил-ага Гушанац, који у тврђаву дуго није пуштао ни самог Бећирпашу, иако се тобоже држао уза њ. Шта вриједе онда сва обећања везирова, кад до његова угледа тако мало држи један прост вођ најамника? У то вријеме, 5. августа, да освети брата, упао је изненада у Шабац Мус-ага Фочић са великом четом

Турака и извршио је прави покољ хришћана. Како сад да Срби вјерују ријечима царских власти? Како да се смире и врате редовном послу? Турци су, са своје стране, вјеровали да иза Срба стоји Аустрија, која их светује и која не спречава пренос оружја и муниције са свог подручја међу устанике, и чији људи, чак неки официри, прелазе у помоћ Србима. „Мада изгледа да раја хоће да се покори султану, њихове старешине понашају се тако како не доликује поданицима.” Тако је гласио турски службени акт за Цариград. Али и како да се понашају друкчије? Нови везир Сулејман-паша, кога је султан послао у Београд, био је ту и у Србији врло добро познат. Он је служио раније као мухасил у Београду и био је интимни пријатељ дахија. Ови су га чак послали у Цариград са 300 кеса да добије везирски положај и да, наравно, говори тамо у корист дахија. Чему се Срби од њега могу надати? Његов „избор” био је најнесрећнији какав се уопште могао учинити; сам Бећир-паша није крио своје незадовољство поводом таквог рјешавања ствари, а и Гушанац је поручивао Карађорђу да пази да на пашин позив не дођу у Београд нови насилници, а његови помагачи. Бећир-паша се трудио да у Пашалуку уведе ред. На његов приједлог султан је пристао да изда ферман који је 21. септембра 1804. објављен у Београду. По том ферману Србима је јамчено да их нико не смије вријеђати и изазивати и да кривци за то имају бити кажњени; Турцима је било забрањено смјештање у селима и држање ханова; укинута су све насилне дажбине и сви порези сем законског харача султану и десетине власнику земље. Шест дана потом дошло је петнаест српских кнезова у Београд да о споразуму саставе и писмени акт. Потпуни споразум није ипак постигнут. Срби су тражили да Турци могу становати само у Београду, Шапцу и Смедереву, док су Турци хтјели да станују и по паланкама и да им Срби помогну подићи попаљене и разрушене куће. У тим преговорима Карађорђе није непосредно учествовао, него су их понајвише водили ваљевски вођи Јаков Ненадовић и Никола Грбовић. Карађорђев отпор прихватили су и његови људи, утолико прије што су Турци стално тражили новац за покрића разних трошкова и спахије своје приходе за цијелу ову годину, која је прошла у нередима. Због зиме која је наступала Срби нису хтјели да потпуно кидају све везе, него су хтјели да извуку од Турака што се год може више. Нарочито су полагали на то да им Турци сами признају право да држе своје оружане људе за чување реда и као јемство за животе и стечена права. Једна група српских и турских представника, која је већала у Смедереву крајем новембра, признала је Карађорђу право да држи 300 пандура, а дванаест нахијских кнезова да држе сваки по 100. Срби су тако, за сваки нови случај, располагали својом оружаном снагом и могли су мирно чекати до прољећа. Али та попуштања изазвала су борбе међу самим Турцима, а нарочито је било велико незадовољство међу крцалијама и јаничарима. Најамници су увијек прије свега гледали на паре, а како су Срби, све више незадовољни великим плаћањем, одбијали да допринесу за њихове исплате, они су бјеснили против помирљивијих елемената, па чак и против свог вође. Велику неповјерљивост показивао је, исто тако, и један дио јаничарских остатака, чији се број у Београду још увијек цијенио на 1500 људи.

Срби су за то вријеме спремили једну депутацију за Русију. То им је нарочито препоручивао Петар Чардаклија, који је имао извјесних веза с руским представницима у Аустрији. За тај је корак био и карловачки митрополит. Из Чардаклијина круга потекло је, вјероватно, једно писмо бачком епископу Јовану Јовановићу, 15. јуна те године, у ком

се говорило како им Аустрија није искрен пријатељ и како, његовим посредством, желе руску помоћ. Кад Аустрија не може да их прими и заштити онако како би они жељели, онда је једини други излаз био да се тражи ослонац у Русији. У сваком случају, Срби нису хтјели да однос с Турцима остане стари; ако не могу доћи до пуне слободе, оно бар да постигну стање које неће зависити од воље једног везира или од какве групе незадовољних авантуриста.

Депутација је носила у Русију писмену молбу којом се тражила помоћ у новцу и оружју и пристанак Русије да буде јемац српско-турског споразума. „Срби никад једнодушније нису мислили о ослобођењу своје отаџбине, нити су га усрдније жељели него данас. Божанском, природном и вјечном везом крви, језика и вјере, која постоји између Срба и Руса, савезом политичким и најљубазнијим везама могла би се будућа срећа српског народа осветити и на непоколебљивој и чврстој основи утврдити. Прве основе томе послу треба отпочети у данашњим важним приликама баш с тога што је једногласна жеља свију Срба: да се у Србији установи самостална српска управа под именом 'Сербскоје правленије', или под другим сличним именом као што су, на примјер, оних седам острва јонских, а под непосредном заштитом Русије, чувајући у исто вријеме ненарушимо права султанова, која му припадају, то јест: плаћати му умјерен данак. Томе би додали још и ову нову дужност: да свагда војују против султанових одметника." За непуну годину дана борбе српски се програм осјетно развио. Од локалног устанка у Шумадији постала је већ широка акција цијелог Београдског пашалука, која тражи не само повраћај стања од 1793/94. године него и „Сербскоје правленије" као зачетак будуће српске државе. У исто вријеме код Срба се јасно види и тежња, већ сазрела за вријеме ове борбе, да овај цио покрет постане стварно ослободилачки и да обухвати шири круг. Карађорђе, и други прваци, писали су 27. августа 1804. херцеговачким главарима на адресу Арсенија Гаговића чисто и јасно: „Браћо моја, ево ви сад (вријеме) и случај да се и ви ослободите и с нама сједините. Немојте поштеђети ка и ми последњу капљу Крове пролити за веру христијанску, за свете цркве и манастире и за слободу отечества своего. . . Ми ништа туђе нећемо тицати, но собствено наше од старинах које је свему свијету познато да је рођено наше хоћемо возвратити, и то је поштено пред свијем светом и по законом божијим и царским нико нам неће бранити."

Српска депутација, у којој бјеху главна лица Прота Матија Ненадовић и Петар Новаковић Чардаклија, била је у Петрограду лијепо примљена. Мада је искрено жељела да са Турском не мути своје односе, Русија је ипак била вољна да на неки начин помогне Србима. Помоћ се, у први мах, састојала само у новцу и добрим савјетима, али је бар била искрена. Срби треба да се покажу вјерни султану, али, ипак, да не одлажу оружје, или да га бар не одлажу у већем дјелу, док не постигну главне од својих захтева. А Русија ће препоручивати њихову ствар Порти, мада јој је незгодно да се отворено мијеша у турске унутрашње ствари.

И без те поруке Срби нису мислили да распуштају своју војску сасвим, а руска их је порука у тој одлуци учврстила још више. Гомилање чета на Дрини, које је купио Мусага Фочић, и метежи међу Турцима у Београду били су им довољан разлог да бране свој став. По руском савјету они су упутили једну депутацију и у Цариград, која је, осим увјерења о оданости, имала да изложи и тегобе народа и његове жеље и приједлоге.

„Жељенога мира и реда ми никада нећемо имати, ако би и даље остали војни чиновници турски; исто тако, ако би остао и даље Турчин управник у овој земљи, јер последице ове буне поједина лица с обје стране, и са турске и са српске, због смрти својих сродника и пријатеља за вријеме ове војне, стално би се светила.”

Али везу са Аустријом нису напуштали никако, и то из лако појмљивих разлога. Све важније поглавице упутиле су 10. фебруара 1805. дуго писмо цару Францу, у ком су га поново молиле за помоћ и заштиту. „Ми обаче друго царство не познајемо нити се молити имамо разве једному”, говорили су они неискрено; „ви отац, ви мати, за милост божију и за ристјанску вјеру не упустите овога народа изгубити.”

У Турској није било лако створити ред. Крцалије у Београду ставиле су под стражу самог везира Сулејман-пашу и слале су у Цариград не молбе него скоро ултиматуме. На Порти се просто није знало шта да се почне. Смијенили су Сулејмана и именовали поново Бећир-пашу за везира у Београду, али већ касно, кад је за сваког било јасно да Porta нема ниједног потеза који би био енергичан било на лијево било на десно. У револуцији палијативе су најгора средства и ријетко кад доводе до позитивних посљедица. Шта вриједе царски фермани кад одметници за четири године једног царског везира убијају а другог затварају? Нагомилана мржња и код Срба и код Турака није попуштала. Сукоби и клања били су чести, мада су мирољубивији људи и на једној и на другој страни настојали да их спријече. Од пролећа 1805. спремали су се и једни и други на нове борбе.

У напријед помињаном Карађорђевој писму Арсенију Гаговићу устаници су позивали Херцеговце да се здруже у борби, па ће прије месец дана бити у Сарајеву. Дотадашњи успјеси дигли су самопоуздање, али нису давали нимало оправданости за такав један подвиг. У том позиву више је кликовања и потицања, него стварног војничког и државничког предвиђања. Али док су из Србије позивали на борбу, руски кругови су препоручивали мир. Руски посланик, гроф Марко Ивељић, иначе родом Бокел, писао је истом Гаговићу да смирује народ. Русија је, с другим савезницима, у рату с Наполеоном, у ком је помаже и Турска, па очевидно не желе да се рат Срба с њом распламти. Он је стављао на срце архимандриту да пази да српски народ не падне у немилост код оба цара. Сам је предузимао доста строге мјере према појединцима који су радили на устанку. Зауостављао је црногорског владика Петра, који је био вољан, и писао о том и у Петроград, да крене у борбу. 'Руска дипломатија препоручивала је, у исто вријеме, у Цариграду, да се препоручи босанском паши да не дозволи какве неправде према Србима и да чува народ јарамаза. Све је то било по инструкцијама петроградске владе, која је избјегавала сукоб и заплете с Турцима. Али, да ипак помогне и Србима, Русија је поклонила устаницима 5000 дуката и савјетовала им је да ипак, за сваки случај, не одлажу оружја док не постигну што желе или док им то она не препоручи. На ову одлуку Србе су натјеривале и прилике у Пашалуку.

Крцалије или најамничка војска, којој је био заповједник Халил-ага Гушанац, држале сву стварну власт у Београду, јер је редовне војске било врло мало. Они се нису понашали ни са самим Бећир-пашом с много обзира и скоро су га уцјењивали тражећи да им он исплати најамнички дуг и од дахијског вријеме и за вријеме последице тога. Паша није имао новаца, а најмање око 250 000 гроша, колико су крцалије тражиле. Да би

показали своју лојалност према султану и његовом изасланику, Срби су исплатили тај дуг и скоро ослободили Беџира. Кад је у јесен 1804. напуштао Србију, паша је са извјесним повјерењем предао њима топове и муницију, да их пошаљу за њим у Босну, и устаници су и то учинили у пуном реду, мада је многим већ тада било јасно да од све те лојалности неће бити велике користи.

Пријатељске услуге чинио је, у извјесној мјери, српској ствари влашки кнез Константин Ипсиланти који је први извијестио Порту о покрету Срба и који је, у исто вријеме, као руски пријатељ, извјештавао и руску владу. Разумљиво је стога што је Порта употријебила у лјето 1804. године и њега да утиче помирљиво на Србе. Слат је исто тако један повјереник Цариградске патријаршије. Изасланик Ипсилантијев био је бојар Манолаки. Срби су њима обојици изјазљивали да су вјерни султану и да ће радо примити сваког његова управника, али да треба уклонити услове створеног зла. Кад је у зиму Ипсилантијев изасланик дошао по други пут у Србију, он се сам могао увјерити да султанова воља у Београду није поштована и да Гушанац и код новог паше Сулејмана држи сву власт. Срби су, природно, одбијали да слушају једног новог самовољника и тражили су повратак власти која доиста јемчи ред. Почетком 1805. године дошли су у Србију, и опет по налогу Порте, изасланици влашког и молдавског кнеза да умире Србе. Ипсилантијеви људи савјетовали су Србима повјерљиво да послушају руске савјете и да упуте једну депутацију у Цариград, док су молдавски, у име султаново, тражили полагање оружја.

Српски депутати упућени у Цариград имали су да траже ово: своје народне старјешине, који ће управљати народом и скупљати данак; да се из Србије иселе сви Турци, војни чиновници, а Срби се обавезују да бране земљу и гоне бунтовнике; и да управник у Србији не буде Турчин. „Жељенога мира и реда ми никада нећемо имати ако би и даље остали војни чиновници турски". То је била права народна жеља, писмено утврђена 1. маја, која је могла бити у повјерењу, саопштена само руском представнику и кнезу Ипсилантију. Друга, јавна, молба садржавала је жеље да у Београду, умјесто војног изасланика, дође мухасил, тј. високи финансијски чиновник; да Срби за 12 нахија изаберу 12 кнезова, који би добили царске берате. Врховни кнез становао би у Београду и био би веза између народа и царске власти. Тог врховног кнеза и нахијске кнезове бира народ. Данак би се давао непосредно султану, и то и харач и спахијске дажбине, тако да њихови људи не би више долазили у села. Јасно је да су ово била два приједлога; први максимални и други у тај мах минимални. Они су дјелимично прелазили оквир самоуправе из 1794. године и могли су на Порти да изазову озбиљна разматрања.

На Порти се, усљед разних вијести и разних појава, мишљење о карактеру српског устанка почело постепено да мијења. Извјештаји с турских страна стали су наглашавати како устаници проливају крв правовјерних и како, потицани са стране, неће да се смире. Савјети које је султан упућивао у Србију, преко Цариградске патријаршије и сусједних кнезова, нису имали жељеног успјеха. На Порти нису хтјели да схвате да саме ријечи нису могле смирити духове, кад је све друго ишло по старом. У Цариграду је нарочито изазивало незадовољство то што су се за устанак почеле интересовати Аустрија и Русија и тим српском питању давале, и преко праве намјере, дипломатски карактер. Устанак из пашалука почео је да утиче и на Херцеговину и на нишки и пиротски крај. Стога су с

Порте стали поручивати да Срби приме што им се нуди и да се смире, или ће их султан већ знати натјерати на послушност. Овај тон пријетње постајао је све чешћи. Како Бећир-паша све до краја маја није долазио на своју дужност, очевидно свјестан свих тешкоћа које и поред све његове добре воље не може савладати при приликама које су владале у Београду и при колебању Порте, у Цариграду су јуна 1805, за новог београдског везира поставили нишког Хафиз-пашу. Хафиз је имао глас енергична човјека и противника Срба. Порта је његовим именовањем показала, упркос опоменама руског посланика, да хоће према устаницима нови курс; отезања је било већ доста. Прекинула је с тога даље разговоре са српским депутатима у Цариграду и упутила их непосредно на Хафиз-пашу. Порта је у свом ставу постала тако одлучна још и стога што су Срби до љета 1805. постигли још неколико тактичких војничких успјеха у жељи да се што боље обезбиједу. Они су заузели и два важна града — Карановац и Ужице. Срби су на то ријешили да новог везира не приме и да му спријече пролазак за Београд. И скадарском Ибрахим-паши, који им је пријетио да ће поћи са 100 000 војника на Србе, ако се не покоре, они су одговорили пркосно да га чекају, само нек поведе што више коња и понесе што бољег оружја да га остави у Србији. Кад је Хафиз-паша кренуо у Београд, Срби су га, добро спремљени, сачекали и у борбама 6—8. августа потпуно сузбили. Борбе су се водиле на граници Пашалука, око Параћина, и нарочито око Иванковца. У тим борбама и сам паша био је рањен и од рана доскора је умро. То је био, послје толико вијекова први сукоб између Срба и представника султанове власти, и прва велика битка српског устанка. Борбу је с успјехом почео војвода Миленко Стојковић код Иванковца, а одлучио је Карађорђе. Она је сасвим измијенила дотадашњи карактер српског покрета: то није више револт против насилника и њихових дјела, него свјестан и спремљен отпор против саме царске воље, а послје изричних царских опомена. Послје овог није се више могло натраг.

III Развој устанка

Хафиз-пашин пораз изненадио је Порту. И смјелост и снага устаника показале су се веће него што се тамо вјеровало. Сад је ту упорност требало сломити и то прије него што би постала још више опасна. Стога већ у септембру почеше припреме за будућу велику офанзиву против Србије. Чак један азијатски паша пребачен је у Румелију да учествује у борбама. Прије свог одлучног корака Порта је, да умири Аустрију, 10. октобра понудила њеног посланика да бечки двор утиче на устанике, али да им изјави још сад: да послје тога немају више чему да се надају ни од саме Аустрије. Понуда је, дакле, имала једну осјетну, иако чисто дипломатску, жаоку прекора. Румелијски везир Ибрахим-паша доби наређење да нападне с југа, а босански валија, Сејиди Мустафа-паша, са запада. Шејхулислам издао је фетву да би био велики гријех не кренути у рат против одметника и помоћи „невољној браћи”. Само што је у Турској лакше било издати заповјест него је остварити. Због зиме, припреме су ишле споро и нерационално; финансијска средства Царевине била су оскудна и неуредна; и тешкоћа је била не само због српског него и због других питања. Намјеравана офанзива отезала се много и због других мјера које је Порта обећавала предузети прије него што приступи тој крајњој.

Срби су били свјесни после Иванковца да им предстоји озбиљна борба. Они су стога крајем новембра 1805. ријешили на скупштини у мало прије тога ослобођеном Смедереву да више не плаћају данак, него да свој новац употријебе на ратну спрему. Ипак, из обзира према савјетима Русије и Аустрије, и по препоруци свог пријатеља кнеза Ипсиљантија, а и из дипломатске потребе да не поруше све мостове за собом, они су стално увјеравали да су одани султану и да њихов отпор није уперен против законите власти. Тако су у својим молбама писали и у Цариград. Нема сумње да је поред све одлучности било код устаника и нешто страха, када су чули за велика турска спремања, и да би они, ипак, вољели ствар свршити некако лијепим, него газити у борбу против далеко веће силе. Стога су они и молили, и у Петрограду и у Бечу, да се Русија и Аустрија заузму код Порте за њих и да, можда, једна комисија састављена од турских, руских и аустријских представника испита узроке метежима и нађе рјешења. У другој једној молби, упућеној руској влади, Срби су молили руску војну помоћ, у људству и топовима, и под вођством једног руског великог кнеза. Неколико пукова са Србима у заједници створили би од устанка један велики покрет и прави еп и постигли би несумњиве успјехе.

Покрет у Србији није могао остати без утицаја и у осталим нашим крајевима. Карађорђе, обавијен мистиком, постао је веома популаран у цијелом нашем народу. Рано су о њему настале легенде и епске песме. За даровитог епског гуслара Филипа Вишњића, који је и сам био пјесник, прича се да је, идући од Босне све до Скадра, разносио пјесме и ширио глас о устанку у Србији и његовом вођи. Стога, и поред свих службених смиривања, на много страна ври. Нарочито у источној Херцеговини. Од јесени 1804. године Никшићи, Пивљани, Дробњаци, Гачани и Рудињани стално пожурују цетињског владику да почне ствар. У том правцу дјеловали су и разни изасланици из Србије, који су и усмено и преко вођинских писама позивали остале сународнике да им се придруже и почну борбу с Турцима. Кад су Срби заузели Ужице и Карановац и тако допрли до близу Новог Пазара, односно старе Херцеговине, покрет је морао узети више маха. У љето 1805. букнуо је доиста устанак у Дробњаку и међу Никшићима. Немамо, на жалост, много појединости о њему, али се зна да је био прилично захватио. Почетком октобра био је упућен против њих Сулејман-паша Скопљак, један од најхрабријих и најодлучнијих турских заповједника. Он је успио да побуну угуши и коловође казни. У самом Дробњаку објешено је 18 лица.

Осјетан преокрет догодио се у то вријеме и у европском односу сила. Русија и Аустрија претрпјеле су крајем 1805. год. тежак пораз код Аустерлица у борби с Наполеоном. Аустрија је послјег тог пораза била потиснута из Њемачке, у којој је све замирало из страха од Француза. Бечкој влади није могло бити свеједно да изгуби утицај и на Балкану. На Порти се већ почео осјећати извјестан вјетар и бечка влада, ма колико се трудила да га ослаби, баш ради њега није могла да скроз напусти српско питање. Почетком 1806. године послата је у Беч једна депутација с Протом Матијом на челу, а, у исто вријеме, Срби су поново молили султана да их не напада, јер њихов устанак није настао из непокорности, него од тешког зулума. У Русији на српско се питање гледало у овај мах с пуно пажње. Принц Чарториски говорио је аустријском посланику отворено да Србе не треба напустити, већ због тога да се омету Наполеонове сплетке, и да им треба дати оружја, џебане и других потреба. Опасност од Наполеонова утицаја увиђала се и у

Бечу. По Пожунском миру, закљученом 14 (26) децембра 1805. године између Француске и Аустрије, бечка влада морала је уступити Французима цијелу Далмацију с Боком. Ови су тако закорачили на Балкан још непосредније него раније и дошли су у непосредну близину Црне Горе и осталих српских области. Њихов утицај на Србе, позитиван или негативан, могао се очекивати са извјесном сигурношћу. Бечка влада није хтјела да се замјери Порти узимајући Србе у отворену заштиту, али, да не би одбила Србе, пристајала је, ипак, да посредује за њих. То је изрично речено српској депутацији, али им је уједно одбијена војничка помоћ, коју су нарочито тражили. Бечка је влада ипак пристала да упути сусједним пашама писма, молећи их да не журе с непријатељствима, пошто би се ствари могле уредити на лијеп начин. Сам цар Франц обратио се писмом султану 28. фебруара (12. марта) нудећи своје посредништво. Али те понуде нису примљене. Аустријски глас у Цариграду, исто као и руски, наилазио је у Цариграду, после Аустерлица, из много мање обзира него раније. На Порти се тражило ни мање ни више него да се Срби покоре „с конопцем о врату”. Султан је био незадовољан тим посредовањем; на двору се налазило да је то непотребно мијешање у турске унутрашње ствари. Султан Селим, одговарајући цару, говорио је да је он за три године дао доста доказа о својој доброј вољи и стрпљивости, и да ће сад његова војска довести ствари у ред. Није у том правцу боље прошао ни сличан руски корак. Турска је у исто вријеме изјавила наду француском представнику да Наполеон неће примити под своју заштиту српске бунтовнике, ако му се ови буду случајно обратили. Наполеон је употребио ту прилику да истражи своју љутњу на Русију и да је у Цариграду представи као непријатеља који помаже Србе с планом да би што више оштетио Турке. У српском питању Наполеон је тада потпуно примио гледиште Порте. Самом султану он је писао 8 (20) јуна 1806. да против Срба треба употребити „најјаче мјере”.

Да би турски напад могли дочекати што спремнији и на што бољим положајима, Срби су од почетка 1806, поред свих молби и представки, почели и са војничким радњама. Они су узели Пореч и освојили Неготин на истоку: запосјели су Параћин, Ражањ, Алексинац, Крушевац, а њихове чете продрле су до Студенице на једној и у Топлицу на другој страни. У новоосвојеном Поморављу аустријски капетан Вуча Жикийћ, родом из Маврова, који се истакао већ за Кочине крајине, прешавши у Србију, подигао је читав низ пољских утврђења између Ражња и Алексинца, која су добила име Делиград. Најтежи положај имала је 1806. године Мачва. Турци су већ крајем 1805. године били искупили око Дрине више од 20 000 војника. Од почетка 1806. године учестали су турски напади. Робљена су и паљена многа села. Тако је пред Ђурђевдан упао Кулин-капетан у јадарско село Добрић, па је у њему побио 74 човјека, а одвео на 300 глава робља, већином женског. С великим напором својим и својих људи откупио је и ослободио то робље Иво Кнежевић, кнез босанске Семберије. Од страха доста људи бјеше клонуло духом и признало рајалук. Поједини јуначки подвизи, као Стојана Чупића и његових другова у борби на Салашу, нису могли много измијенити општи положај. Карађорђеви позиви владици Петру I да се придружи србијанском покрету остали су узалудни; под руским притиском, а и из локалних својих интереса, владика је у ово вријеме сву пажњу обратио Французима и њиховом посједању Далмације и Боке. Снабдијевање Срба оружјем и муницијом ишло је врло тешко, јер се Аустрија устручавала да им то дотура макар

посредно и кришом, да се не би замјерила Турцима. Јер ови су јој и службено пребацивали да шаље Србима не само џебану и оружје него и топове, и офицере, па чак и редовну војску. Разумљиво је стога што се, и поред свих успјеха, међу Србима помишљало поново на то да се тражи излаз. По договору са старјешинама упутио је Карађорђе 1. јула Петра Ичка да на Порти покуша склопити споразум. Срби су пристајали да плаћају данак одсјеком, да приме царског мухасила, а да се јаничари и зликовци истјерају из земље. Срби би бранили земљу и вршили у њој, по султановим наредбама, све јавне послове. Срби су се вратили на свој минимални програм заплашени турском силом која се спремила на њих, а видјећи да не само Аустрија него ни Русија неће да учине за њих ништа стварније и ништа војнички непосредније.

Али прије него што је Ичко стигао у Цариград и почео преговоре, турска војска је прешла у напад. И то са три стране: од Видина, Ниша и са Дрине. Видинску војску сузбио је код Пореча 24. јуна Миленко Стојковић. На западном фронту преузео је заповедништво сам Карађорђе. На Мишару, 1. августа, са силним замахом, српска војска сатрла је ордију Кулин-капетана и однијела најславнију и највећу побједу првог устанка. Нишка војска разбила се о делиградске положаје које је вјешто бранио Петар Добрњац и коме је, послвије успјеха код Мишара, дошао у помоћ Карађорђе. Послије трећег узалудног јуриша од 27. августа Турци су сами понудили примирје, које је склопљено 2. септембра. Сам Халил-ага Гушанац писао је после тога Карађорђу: „Твоје су побједи заиста необичне и дивне, и то је заиста једини примјер да је раја побједила војске мојега султана и господара.”

У Цариграду, стојећи пред новим спољашњим заплетима, борећи се с доста финансијских и унутрашњих тешкоћа, бјеху склони на преговоре. На нову војну експедицију, послвије неуспјеха ове прве, није се могло одлучити брзо ни лако. Ичко је стога у престоници постигао позитивне резултате. Већ око 10. септембра стигао је у Србију са обавјештењима да је Порта начелно примила српске захтјеве. За њим је, са свечаном пратњом, стигао 25. септембра у Смедерево и мухасил Хасан-ага. Али, он није донио собом обећани царски ферман, јер је био послан, тобоже за румелиским беглер-бегом. Мухасил је усмено изложио да Срби имају плаћати данак њему, да у градовима остану турске посаде, а остале послове у земљи да воде Срби сами. Гушанац је са крцалијама имао напустити Београд, а јаничари и други Турци могли су остати једино ако буду живјели од неке своје привредне зараде. Кад мухасил није дошао с обећаним ферманом, Срби почеше да сумњају да је по сриједи нека вјешта подвала. Ни Карађорђе му није вјеровао, иако је, чини се, Порта пристајала да га призна као баш-кнеза у Србији. Мухасилове усмене поруке није хтио да прими ни Гушанац, па се ствар заплела била још више. Срби ипак нису прекинули преговоре, него су упутили поново у Цариград једну депутацију, и опет с Петром Ичком, да изведе ствар на чисто. А дотле нису хтјели да одложе оружје, него прегоше снагом да узму Београд и да Гушанца силом уклоне одатле. Босански везир, по наредби Порте, поручио је сам Гушанцу да изиђе из града, а устаницима је поручио султанову жељу да се умире и приме оно што је уговорено и да нарочито силом не ударају на Београд. Али Срби нису то послушали. Хтјели су да то питање пресијеку кратким путем, а да уједно покажу и своју вриједност.

Круна свих њихових војничких успјеха било је освајање Београда. Аустријска војска сматрала је као велике успјехе, кад је, под принцем Евгенијем и Лаудоном, могла у два маха, у XVIII вијеку, да освоји тај град, који је важио као једна од највећих турских тврђава. Готово голорука раја, с врло мало оружја и скоро без имало артиљерије, успјела је да, под Вождовим заповједништвом, јуришом освоји, 30. новембра, најприје варош, а потом 27. децембра и саму тврђаву. И овом приликом Карађорђе се трудио да одржи гвоздену дисциплину. Неколико насилника, који су били ухваћени на дјелу, он је дао побити и рашчеречене објесити.

Крајем 1806. године српски положај постао је и дипломатски доста повољан. Турска је, по француском наговору, без питања и пристанка Русије, на што је била уговорима обвезана, збацила кнежеве Влашке и Молдавске. Руска је војска на то ушла у обје кнежевине, а Порта је 12. децембра објавила прекид дипломатских веза и рат. Због тога сукоба Србима је обраћана пажња са обје стране: од Руса да их придобију на своју страну као савезнике, а од Турака да их избјегну као противнике.

До тога часа Србија је била једна обична побуњена турска покрајина, којој су пријатељи давали лијепе савјете и сажаљиве прилоге, а на коју су у Цариграду гледали са извесним ниподаштавањем. Од 1806. године и освајања Београда српско питање је добило нови значај. Срби су одједном постали политички чинилац с којим озбиљно рачунају у свом сукобу и Русија и Турска, и на чије се акције обраћала пажња, понекад изузетна, не само у Бечу него и у Паризу. Од балканских народа, до почетка XIX века у Европи се највише знало и рачунало с Грцима; од 1804. године умјесто њих у први план ступају Срби. Они су први дигли заставу устанка и послије много вијекова ставили на дневни ред не само ослобођење балканских хришћана него и стварање нових хришћанских држава у том дијелу Европе.

IV Француска политика према Србима

Кад је Аустрија миром у Пожуну морала вратити Французима тек прије осам година добијену Далмацију, било је јасно да та промјена неће проћи без извјесних криза. Католички елемент Далмације био је веома конзервативан и одан цркви, нарочито његов тежачки дио. Његово незадовољство револуционарним тежњама француских активиста и пријатеља било је искрено и дубоко, а политички се изражавало у симпатијама за Аустрију и њезино „Апостолско“ величанство. Код православних непријатељство није било много мање. Довољно је било већ то што се Русија налазила у савезу с непријатељима Француске и што је своје пријатеље на Приморју, а особито Црну Гору, поравнала у свој фронт. Архимандрит Герасим Зелић тврдио је да „клер и воопште народ једне и друге цркве нигдје није био задовољан владањем и законима францускијем“, иако је „милитар француски био посве политичан, учтив и добар, тако, да се нико на њи потужити није могао, да су коме једно јаје украли или коју штету учинили“.

Са Далмацијом заједно имала се уступити Французима и Бока Которска. Стање у тој покрајини, и поред аустроруског савеза, било је веома напето. Између Црногораца и

Аустријанаца никако нису могли да се створе односи правог повјерења. Аустријске власти кривиле су за то не само владику и његове људе него и руске представнике у Црној Гори. Аустрија је склопила с Наполеоном сепаратни мир, а Русија је, са Енглеском, остала и даље у рату с Французима. Разумљиво је стога што се с тим у вези поставило и питање Боке: хоће ли је Аустрија предати, према уговору, Французима или дојучерашњим савезницима. У Црној Гори налазио се од марта 1805. руски државни савјетник Стеван Санковски, који је скоро водио црногорску државну политику и који није био сматран пријатељем Аустрије. Он је сам тражио од локалних власти у Боки да се не предају Французима и позвао је руско бродовље из јонских вода да што прије стигне у те крајеве. Руска флота стигла је у Боку 16. фебруара 1806, а Црногорци су сишли са планина у Приморје. Аустријски комесар предао је потом градове Русима, а руске лађе превеле су аустријске посаде у Трст и на Ријеку. Да су Французи оштро протестовали против тога разумије се само по себи. Аустрија се, међу осталим, бранила нарочито тим да Французи сами нису дошли да приме Боку у вријемени које је било уговором предвиђено и да они нису могли, последице тог рока и тражења Русије, да се излажу евентуалној борби за подручје за које више немају никакве обавезе. Власт у Боки примио је за грађанске послове Санковски, а за војне адмирал Сењавин. Према томе, и правно и стварно Бока је припала Русима.

Овом приликом страдала је и Дубровачка Република. Француска војска није могла доћи у Боку морем, јер је њена флота била далеко слабија од уједињене енглеске и руске. Пут преко турског подручја био је заобилазан, врло тежак и не без опасности; сем тога, да би се он употребљавао требало је одобрење турске владе на које се, у најбољем случају, морало чекати више недеља, ако би се уопште добило. Стога се француским војницима и дипломатима учинило као много згодније да за пролаз употребе дубровачко подручје, преко кога је водио најкраћи и најбољи пут. Француски заповједник Лористон обратио се дубровачкој влади за дозволу. Дискусија у Републици била је о том бурна. У граду је било доста лица која су увиђала опасност од тога ако Република напусти своју стару политику неутралности, али их је, исто тако, било доста који су симпатисали са идејама нове Француске и који су одраније носили име сорбонеза. Превладала је ова друга група, нешто начелно, нешто из страха да би Французи могли употријебити силу, а нешто из увјерења да је то само пролазна мјера. Одлука би се, вјероватно, отезала мало дуже да и руска команда није затражила од Републике да се у град пусти руска војска која би задржала Французе. У тој дилеми за католички Дубровник рјешење је испало по жељи сорбонеза. Превладао је вјерски и, тобоже, слободоумни елемент над племенским. Сем тога, у Дубровнику је било страха да за Русима не дођу Црногорци, који су у граду св. Влаха већ два-три столећа били озлоглашени као рђави сусједи и са којима је, у ово вријеме, било неприлика и у Боки. Тако је мала Република донијела одлуку која је постала кобна за њену слободу. Снажно и дубоко осјећана сцена Ива Војновића *Allons enfants* верно приказује те посљедње дане дубровачке слободе и духовне кризе њене властеле. У граду се одлука правдала тиме да Французи само „проходу”; у ствари, брзо се видјело да они „доходу” и да остају. Лористон је са 1500 војника стигао пред град 13 (25) маја 1806. Чим су ушли у град, Французи одмах истакоше поред дубровачке и своју

заставу и почеше да се утврђују. Брзо потом дошло је до напада савезника на дубровачко подручје и сам Дубровник.

Први сукоб између Француза и једне здружене чете Црногораца и Ришњана био је 18. маја код Трстиковца. Помагани од руске флоте Црногорци и Руси почели су потом борбе у Конавлима и по Жупи, па су опсјели и сам Дубровник. С Французима су се заједно борили и становници нападнутих жупа. Црногорци су попалили мноштво кућа (660), оштетили су водовод и на самим Плочама нанијели много штете. У борбама је учествовао и сам владика Петар. Руси и Црногорци заузели су били и цијели крај око Гружа и све подручје до Пила. Дубровчани су били спремни да капитулирају, али им то нису дали Французи. Посредовали су и Турци, оглашавајући Дубровник као своје вазално подручје, али је то посредовање одбијено, пошто се борба не води против самог града, него против Француза у њему. Скоро у посљедњи час дошао је у помоћ Дубровнику 23. јуна генерал Молитор са новом француском војском. Црногорци и Руси бише потиснути до иза Цавтата. Иза тога стиже и маршал Мармон, који ће постати „војвода дубровачки”. Једно вријеме, кад су почели преговори о миру између Руса и Француза, вјеровало се да ће се и ово питање Боке и Дубровника скинути с дневног реда. Али, кад се разбише, Мармон доби наредбу не само да посједне Боку него да уђе и у Црну Гору. За то вријеме пошло је за руком аустријској дипломатији да изradi у Петрограду да се Бока формално уступи поново њој како би је она вратила Французима. Цар Александар I пристао је на то и изјављивао да су његови људи у Боки учинили то без претходног одобрења, али се из свега јасно види да то они нису учинили на своју руку и да су за тај корак имали подршке код извјесних мјеродавних кругова у Петрограду. Послије прекинутих преговора с Французима Руси нису хтјели испунити ни то тражење Аустрије и наставили су рат и на нашем Приморју. Руси више нису прелазили у офанзиву, а и Французи су се, послије неуспјеха код Суторине (21. септембра), повукли на стару дубровачку границу.

Руска флота, на којој се налазило неколико стотина изабраних Црногораца, који нису били морнари него ратници за копнене подвиге, заузела је у Јадранском мору Корчулу и Брач, истјеравши са њих француске посаде. Међутим, освајање Ластова није им успјело. Исто тако није донио жељених успјеха ни покушај, изведен 1807. године, да се изазове већи устанак у далматинским Пољицама. У току 1806. године знатно се појачао француски утицај на Порти. Да би против Русије имала још једног помагача, француска влада је истински жељела да Турска ојача и да, ојачана предузме енергичнију политику према петроградском кабинету. Стога је Наполеон био противник српских устаника, који су подривали снагу Царевине, и савјетовао Порти да их што прије силом уразуми. У мају 1806. упућен је био у Цариград генерал Себастијани са посебном мисијом. Имао је да помути односе између Турске и Русије. У исто вријеме да утиче на Порти да сломије отпор Срба и Црногораца, које помаже Русија. С француске стране чак је понуђена и помоћ за ту акцију. Султановом изасланику Мухиб-ефендији, који је донио у Париз признање Наполеонове царске титуле и богате дарове, нови цар је казао „да све што се деси срећно или несрећно Турцима биће срећно или несрећно за Француску”. Кад је Себастијани пролазио кроз Букурешт, тражио је од кнеза Ипсилантија да прихвати француско гледиште, да се одвоји од Русије и да утиче на Србе да се покоре. Ако то не

учини, и Србе и Црногорце снаћи ће тешка судбина; Французи би против њих употребили своју војску из Далмације. Иначе, ако се покоре, били би вољни да јемче за њихову сигурност. На Црногорце је био нарочито љут. „Цар се зарекао да истријеби овај народ”, говорио је његов генерал.

Кад је Себастијани стигао у Цариград, није му требало изузетних напора да придобије Порту против Русије. Француски војни успјеси дигли су углед Француске у великој мјери, а стара мржња против руске политике, која се на више фронтова сукобљавала с Турцима, оживјела је поново. Под Себастијановим утицајем Турци су, мимо одредбе уговора, смијенили влашког и молдавског кнеза као руске пријатеље већ у августу мјесецу, десетак дана послје доласка француског изасланика.

Кад руски протест није одмах успио, ушла је руска војска, под заповједништвом генерала Михељсона у Молдавску и потом у Влашку. Српско питање добило је с тим у вези изузетан значај и за једну и за другу страну. Руски кругови гледали су у Србима природне савезнике, а Турци су настојали да бар с те стране избјегну непријатне диверзије. И код француских дипломата расправљало се тих дана често и много о Србима, нарочито послје пада Београда који им је квариио извјесне планове. Неки њихови, врло озбиљни, политички и војни чиниоци предлагали су да се против Срба упути један одред војске преко Босне, како би Турци могли с више сигурности примити борбе с Турцима на дунавској линији. Међу Русима је опет било планова да се један дио руске војске преко Санцака и побуњене Херцеговине, а и у вези с Црном Гором, упути против Француза у Далмацији.

V Руско-српски савез

Формални рат између Русије и Турске објављен је 18. децембра 1806. У тај мах налазио се у Цариграду као српски изасланик Петар Ичко. Порта је пристала да му потврди још једном све оно што је било обећано у љето те године, а он је обећао да ће Србији вратити Београд. Сад је, међутим, све то било касно. Да је ствар била искрено уређена у септембру, можда се српско питање и могло некако смирити, али послје онаквих српских успјеха и у новој политичкој ситуацији то Србе није могло задовољити. Кад су били стављени пред питање да се одлуче за мир с Турцима или за даљу борбу заједно с Русима, Срби нису дуго чекали. Они су били за Русе, и, у заједници с њима, за потпуно ослобођење.

Руси су упутили Србима већ крајем 1806. године извјесне суме новаца за набавку муниције и потребних ствари, а 11. јануара 1807, обратио им се генерал Михељсон са посебним прогласом, позивајући их на сарадњу. „Кад се здружимо и ми и ви, шта све можемо постићи?” Он је предлагао да Срби пођу и освоје Видин, очевидно с намјером да појачају тамо десно крило руске војске. „Народ српски достојан је бити народом, коме је стидно да плаћа данак Турцима. Није ли боље употрежити те новце, које би за данак давали на војне потребе народа и на своје ослобођење од ропства.” Карађорђу је сам цар Александар послао на поклон драгоцијену сабљу.

Срби и Руси били су лако сложни у том да се ваља борити против Турака, али тактични план био им је сасвим различит. Срби су се надали да ће руска војска доћи међу њих, па да заједнички прошире тековине и развију дјело ослобођења, а Руси су опет мислили да њима Срби олакшају посао на Дунаву.

Надвојвода Карло, брат аустријског цара и познати војни стручњак, предлагао је одмах, по заузећу Београда, да тај град посједну Аустријанци како би предухитрили Русе. Из обзира према Наполеону тај приједлог није усвојен, али је код Аустријанаца, иза ових ужих српско-руских веза, остала стално велика мјера неповјерења и према Србима и према руским плановима на Балкану.

Увод у нова непријатељства с Турцима била је погибија везира београдског Сулејман-паше. Карађорђе и друге вође тражиле су од њега да напусти Београд пошто су ухватили његова писма којима је позивао у помоћ сусједне пашалуке. Кад је он 23. фебруара кренуо из града, убили су га Срби близу Миријева, а онда су почели са покољима и других Турака по Београду и осталим мјестима. Тај покољ, суров, с пуно ружних сцена, онемогућио је сваку даљу сарадњу с Турцима, иако је Порта за то вријеме, на наваљивање дипломатских представника Француске и Аустрије, које су жељеле да тим одвоје Србе од Руса, била пристала на неке веће уступке. Срби су се потпуно определијели за Русе. „Ви нас позивате у савез и заједничко војевање против насилнога тиранина имена хришћанског, што смо од вас увијек жељели и од свеблаготворца молили: да се ви приближите нама . . . Ми ћемо се постарати да испунимо ваше паметне савјете, и нећемо поштедјети крви наше за славу Славена.” У сједници српског Управног савјета, његов предсједник, кнез Сима Марковић, дао је 19. марта судбоносну изјаву да Србија сматра себе независном државом. То је био једини могући одговор на турски захтјев да им Срби упуте у помоћ против Руса 20 000 својих војника. У марту се вратио из Цариграда и Петар Ичко који је донио вијести да Енглези врше блокаду Цариграда и да пад престонице није далеко. У случају капитулације Цариграда, тврдио је он, знало се сигурно да је предвиђена и независност Србије од Порте. И та тако пријатна вијест утицала је свакако на расположење устаника.

Кад је Карађорђе изабран у Орашцу за вођу, на њ се у првом реду мислило као на човјека, прегаоца и храброг војника и као на вођу Шумадије. Његова активност и успјеси донеше му, природно, опште признање и власт над цијелом побуњеном земљом. Његово име прочу се брзо скоро у читавој Европи, а српски свијет гледао је у њему носиоца цијелог покрета. Није само Кулинова када мислила и говорила да је с њим све почело („Црни Ђорђе, да те Бог убије! Од како си ти закрајинио.”). Његов углед и његов положај почео је да изазива љубомору других вођа. Међу првима у породици Ненадовића. Кнез Алекса био је један од највиђенијих Срба свога вријемена и једна од првих жртава дахијског режима. Његов брат Јаков сматрао се првим човјеком западне Србије; у неким актима потписивао се „други командант” и налазио се обично на разним актима као други потписник уз Карађорђа. У његовој кући на Карађорђевог успјех гледало се попријеко. Исто тако, али са мање права, гледале су на Карађорђа и друге неке војводе. Вук Караџић рјечито описује те односе: „Јаков, покоривши Ужице и одметнувши најју Соколску, назове се заповједником најје Ваљевске, Шабачке, Ужичке и Сокошке, и јавно стане Кара-Ђорђију поручивати да му, као старјешина, не прелази горе преко Колубаре;

Миленко и Петар (Добрњац), особито послвије боја на Иванковцу, постану доље преко Мораве самовољни господари; Милан Обреновић удруживши се са Јаковом и угледавши се на њ, осим наије Рудничке притисне готово и Пожешку под своју власт; Катић, Чарапић и Ђуша (Вулићевић) изиђу још на већи глас које наново показаним јунаштвом у различним бојевима с Турцима, које договарајући се око Београда у различним догађајима, и сваки је у својој наији управљао и заповиједао по својој вољи. К овоме још кад се узме да су ове све старјешине, као и њихове мање четобаше, биле само војнички управитељи, а за приватне распре и судове по селима да није било никакве одређене и признате власти, онда се слободно може рећи да је на сваком мјесту био онај старији који је био јачи."

Када су Проту Матију упитали у Петрограду ко им је старјешина у Србији, он је одговорио „да немају никаквог једног старјешине, него да нахије имају своје старјешине које се између себе договарају и савјетују". Према томе, Србија би била нека врста нахијске савезне државе. Поменуте војводе би несумњиво такво стање највише и вољеле.

Карађорђе, плаховит и пријек, постигавши толике успјехе, није мирно давао да му се оспорава вођство. Он је при избору довољно подвукао незгодне стране свога темперамента, и кад му је народ, и поред тога, повјерио судбину у руке, у најтежем часу, кад није било нимало јасно како ће да испадне читав покрет, онда је разумљиво да он тај положај неће да упушта сада кад је ствар успјела и кад је до тога дошло у многим правцу неоспорно његовом одлучношћу и активношћу.

Прота Матија вратио се био из Русије с планом да се оснује једно управно тијело, „совјет", које би имало да колико-толико уреди администрацију земље и да ограничи самовољу вођа. Протин стриц Јаков и друге неке војводе видјеле су у том погодно средство да се ограничи Карађорђева власт. Карађорђе је, опет, видећи да приједлог долази од Ненадовића, мислио да се иза тога нешто крије и прихватио је приједлог с резервом. Није хтио да тим поводом иде на заказани састанак у манастир Боговађу, у област Ненадовића, него је заказао договор у селу Борку, у Београдској нахији. Ту, у присуству и осталих поглавица, би закључено да се оснује „Правитељствујушчи Совјет Србски", у који је свака нахија имала да пошаље по једног представника. Сједиште тог Совјета помјерало се више пута док се није скрасило у Смедереву и Београду. Предсједник тога тијела постаде његов покретач, Прота Матија.

Али, док су се лако сложили у том да се Совјет оснује, тешко је ишло с одређивањем његове праве функције. Прота Матија је мислио да то буде највећа власт у земљи, која би издавала заповјести и самим поглавицама; војводе су хтјеле да Совјет скупи самог Вожда, а Карађорђе је мислио да ће то бити нека врста мецлиса за рјешавање спорова приватно-правне природе који је у земљи свакако потребан. Када је Совјет покушао да прошири своју власт, управо да постане оно што је Прота желио, Карађорђе осјети о чему се ради и поче пријетити. Опколивши са својим момцима кућу у Смедереву, у којој је Совјет засједао, напери кроз прозоре пушке и позва их све да изиђу напоље: „Ласно је у врућој соби уређивати и заповиједати; него да вас видим сјутра у пољу, кад Турци ударе." Он се позивао на своје заслуге, и чисто хајдучки, с пушком у руци, натјерао је Совјет да сагне главу и остане у улози коју му је он намијенио. Одвише прек, он је оставио злу крв. Јер, ако су присутни чланови и попустили пред запетим пушкама,

то још није значило да су одустали од својих захтјева и да их првом бољом приликом неће поновити. А што је још горе, иза те сцене остала је једна жаока понижења и увреде, која у нашој раси страсти никад не остаје заборављена и неосвећена.

Сукоби су се заострили нарочито за вријеме ове руско-српске сарадње. Војнички, та сарадња није испунила ни издалека оне наде које су Срби у њу полагали. Главна снага руске војске била је заузета тешким борбама с Наполеоном и њена акција на Балкану била је, усљед тога, сасвим споредног значаја. Срби су, необавјештени довољно о европском стању, тумачили руску уздржљивост, послије првих ватрених позива, млакошћу и злом вољом њихових заповједника. Карађорђе, као импулсиван човјек али и као човјек који је имао реалан поглед на ствари, није могао да сакрије своје незадовољство. Он је отворено поручио генералу Исајеву, који је заповиједао крајњим десним крилом руским, како је руска неактивност довела Србе у врло тежак положај. Због руских позива Србија је одбила турске понуде о споразуму, које су биле повољне и омогућавале јој мир; због Русије Србија је навукла на се и мржњу аустријског двора, који је потпуно затворио границу и лишио српску војску и народ сваке могућности довоза хране и муниције. Тај став Карађорђев погрешно се узимао као непријатељство према Русима; он је потицао из забринутости човјека на врху државе, који се почео бојати да би се неактивни савез могао обрнути на штету земље. Али то је било довољно да сви Карађорђеви противници огласе себе као чисте русофиле и да му почну правити тешкоће у тим питањима.

На Карађорђа су, доиста, много утицали тајни и јавни пријатељи Аустрије. И он је сам одувјек говорио да са Аустријом треба бити добро, јер од њене добре воље зависи српско снабдијевање муницијом и храном. У души, он је можда више волио Русију, али непосредна корист од ње, у то вријеме, била је веома релативна. Сем тога, за сваки српски корак или потез аустријске власти обраћале су се њему и чиниле приговоре. Друге војводе, као мање или нимало одговорне, имале су много лакши положај.

Почетком 1807. године изгледало је да ће доћи и до толико жељене сарадње између Србије и Црне Горе и Херцеговине. Кад је већ почео руско-турски рат, нису могли ни руски емисари у Црној Гори задржавати народ да не уђе у борбу против Турака, иако се због Француза није могла на то кренути сва народна снага. С Црногорцима и побуњеним Херцеговцима сарађивали су и мањи одреди руских трупа. У априлу, они су продрли до Никшића и опсели тај град. Већ су били почели преговори о предаји никшићке тврђаве кад изненада Црногорци напустише своје положаје, не зна се још тачно из којих разлога. Устаници с Русима повукоше се тад према Грахову и покушаше да освоје Клобук и Требиње. Али су љуто настрадали код клобучког града, кад су Турцима стигла јака појачања. На страни Турака учествовало је и нешто француских војника из Дубровника и околине.

Срби су у Србији одмах од прољећа 1807. године отпочели борбе на источној страни. Водио их је Миленко Стојковић, човјек и чврст и искусан. Борбе су се развијале око Неготина, али су поједине српске чете допирале све до Видина. Једно вријеме Турци су, с већом силом, били опколили Миленка на положајима између Штубика и Малајнице, али се он храбро одржао док му нису стигли у помоћ, потиснувши Турке, најпре Карађорђе, а потом руски генерал Исајев. Одлучни пораз Турака догодио се 19. јуна.

Нарочито се прославио те године у борбама по Црној Реци Хајдук Вељко Петровић, који је постао један између најпопуларнијих јунака првог устанка. Тешких борби било је на Делиграду, гдје је смртно рањен, лицем на Велики петак, оснивач тога града Вуча Жикић, а борило се, исто тако, и на линији Дрине, гдје су Турци били у надмоћности, али без праве активности.

Међу муслиманима Босне и Херцеговине владало је велико неповјерење према Французима. Памтио се Наполеонов упад у Египат и људи су се бојали неке преваре. Утолико више што је иницијатива да Французи преко Босне иду на Дунав долазила стално с њихове стране и што су се њихови официри и људи били размиљели по граници и по земљи. Неповјерење муслимана у ђауре није се дало поколебати, макар они приступили и са најпријатнијим лицем. Због страха од њих, извјесни локални капетани и вођи нису хтјели да остављају кућу и иду у војску.

Стога је сарадња Селима III с Французима стала султана главе и престола. Осјећајући да сопственом снагом не може смирити земље и водити успјешан рат с Русима, султан је показивао отворену жељу да замоли француско војничко посредовање. Незадовољна улема и маса, с нешто дворских лица, свргнула је 15. маја Селима с престола и довела на њ Мустафу IV. Мало потом Селим је био убијен, јер су га јаничари мрзили као свог највећег душманина. Порука новог Султана у Босни гласила је отворено да Турцима француска помоћ није потребна и да они изагнају Французе из своје земље, ако се у њој налазе.

Разочаран у своје савезнике и послије тешког пораза који му је Наполеон нанио код Јелаве, цар Александар се ријешио на мир с Французима. Наполеон је објеручке прихватио понуду и тако је 25. јуна 1807. склопљен уговор у Тилзиту, који се домало претворио у савез. Тим уговором било је предвиђено и обустављање непријатељства између Русије и Турске, па чак и повлачење руске војске из Влашке и Молдавске. Руси су, по Тилзитском миру, имали вратити Французима и Боку Которску. О Србима није било предвиђено ништа. Руски заповједник Михелсон упозоравао је послије на тај недостатак. У Слобозији, гдје су преговарали руски, турски и француски изасланици, руски представник се заузимао да и Срби буду обухваћени тим миром, али Турци нису пристајали оглашујући их не као зараћену страну него као своје побуњене поданике. Тако се догодило да у писаном уговору од 12. августа о Србима није унесена ниједна ријеч. Цар Александар није одобрио тај уговор, који ни иначе није био повољан по Русе, али је та чињеница ипак била од осјетна утицаја на касније српско-руске односе. Она је дјеловала неповољно утолико више што је само неколико недјеља прије тога, 28. јуна, руски изасланик, пуковник маркиз Паулучи, иначе проблематичан тип, саставио са Србима у војном логору код Неготина „договор”, односно писмени уговор, којим се Србија потпуно ставила под заштиту Русије.

Током августа 1807. године, према Тилзитском уговору, напустили су Боку Руси, а с њима и Црногорци. Французи, иако је прошла опасност с те стране, нису хтјели да напуштају ни дубровачко подручје које им је имало послужити само привремено. Без икакве стварне потребе, они су ријешили да укину и у тај мах чисто формалну слободу старе Републике. У недјељу 19 (31) јануара 1808. проглашено је њено формално укидање. Сва посредовања била су узалудна, па и она која су предузимали Турци, као њезини

протектори. Осјећајући добро какво су велико добро изгубили са својом слободом, велики дио дубровачких племића ријешио се тада да се никако не жени у новоме ропству да не би рађали не више слободне грађане Републике него туђе робове. Та је одлука довела дотле да је данас скоро сасвим изумрло старо племство дубровачко. До године 1926. одржало се било свега осам породица, а данас их нема ни толико. Тако је завршила историја једног изузетно значајног града нашег приморја у његовој старој слободи, с његовом Државом и његовим посебним осјећањем грађанских и националних дужности.

Уговор с маркизом Паулучијем предвиђао је да Русија пошаље у Србију једног посебног „земље управитеља”, који би уредио земљу и народ и израдио устав за Србију. У том руском земље управитељу извјесни људи у Србији гледали су једну врсту протутеже Карађорђевог апсолутног утицају. Руско неактивно држање у Крајини, гдје су оперисали с врло малим бројем војске, њихово повлачење, све ове незгоде у преговорима о миру које нису донијеле Србима оно што им се обећавало, оставили су на Карађорђа врло мучан утисак. Његово одушевљење за Русе, уколико га је уопште могло бити, знатно је охладнило.

У извјесним часовима могло се чак осјетити како се он, са осјећањем nelaгодности и страха од њих, устручава да им се повјери. Да се Карађорђе у том држању опредјели негативно допринио је много и руски генерал Константин Константиновић Родофиникин, који је, по српској жељи, био послат у Србију као нека врста руског представника у Управном совјету и као онај потребни административни стручњак који је требао да уведе ред у земљи. Карађорђе је говорио да је он генерални конзул. Родофиникин је био родом Грк, човјек вјешт, али сплеткар и надмен. Свој положај схватио је тако као да он има да буде највиша власт у земљи и свјетионик међу варварима. Од првог дана свог доласка, он са Карађорђем није добро. Карађорђу је било непријатно све: и то што он уопште долази, и што долази он, а не руска војска, која би била више потребна; затим што није послат неки Рус а не овај Грк, који као и грчке фанариотске владике нису били радо гледани у земљи, и, најзад, што је ступио у везу с неким људима који су важали као Карађорђеви противници. Стога Карађорђе не учествује при његовој дочеку у Београду. Када му Родофиникин шаље посебног изасланика, да га поздрави, Карађорђе се узбуђује када га види у одијелу цариградских Грка и дочекује га да не може бити горе. Одношаји су се послије, за извјесно вријеме, нешто поправили, али срдачни нису били никад док, најпослије, не постадоше душмански.

Прва ствар коју је Родофиникин спремио бјеше нацрт државног уређења. По њему, у Србији се узакоњује „Правитељствујушчи Сенат Српски” и одређује се компетенција Вождове власти. Главни управник Србије, Карађорђе, добија од „отечества” назив „светљејшег књаза”. Његова власт била је, међутим, знатно сужена. Он је могао „сваког по заслуги наградити и повиним праштати”, али „право и власт наказовати повине остаје непремјено у руку закона и суда”. Кнез постаје предсједник Сената и има три гласа у њему. Један дио чланова Сената, „сијателни вождови”, они „који су до сада по нахијама команданти били, отечество управљали и бранили” постају, из признања, доживотни чланови. Сви државни приходи дошли су под управу и надзор

Сената. Сенат је имао право да бира све главне војсковође, исто као што је њему припадало право да склапа мир или оглашава рат. Ст. Новаковић тачно вели да би Карађорђе по том уставу постао „само репрезентативна фигура, без икакве стварне власти“. Карађорђе је, ипак, 8. августа 1807. дао свој пристанак на тај нацрт, па је чак унио у њ и тачку да тај закон, на који је он, у својој земљи, дао потпис, постаје обавезан тек онда када га потпише руски цар као покровитељ. Закон није био остварен због тога што га није одобрио руски цар из политичких обзира према Аустрији, не хотећи се прогласити као стварни покровитељ земље.

Карађорђевом угледу сметало је, осим његове наглости, још нарочито и то што је подржавао извјесне људе, нимало честите, и што се није одвајао од њих ни онда кад су му изношени примјери њихових рђавих дјела. Нарочито бјеху изишли на рђав глас Младен Миловановић и Милоје Петровић. Против њих, бивших свињарских трговаца, тужило се углавном, да се богате на државни рачун и да у Београду, као нове дахије, раде просто шта хоће. Огорчење против њих било је толико да је 1811. дошло до побуне београдског становништва и Младен није смио ићи друкчије београдским улицама него под оружјем и праћен од читаве групе пратилаца. Мјесто да испита кривце, Карађорђе даде неке од трговаца, који су учествовали у тој побуни, јавно избатинати, а двојица бјеху убијена. Вук Карацић, озлојеђен таквим поступком, писао је овако: „Београђани су се и прије слабо радовали доласку Кара Ђорђијеву у Београду, једно за то што је мало ко с њиме могао говорити, а друго што су момци његови доста пута чинили по Београду што им је воља, а послје овога догађаја омрзну сасвијем на њ и само су га се бојали.“ Грађанство у Београду имало је велики проценат Грка и Цинцара, који ни иначе нису имали много додира с Карађорђем. Владика је био исто тако Грк. Домаћих школованих људи било је веома мало, а од Срба са стране истицао се честитошћу нарочито Доситеј, који се у својој просвјетној ревности пожурио да већ 1808. године отвори у Београду неку врсту прве средње школе.

Ово незадовољство омогућавало је Родофиникину да успјешно развије своје сплетке. Српски свијет је у њему видио представника моћне Руске Царевине и његове изјаве тумачио је као жеље мјеродавних руских кругова. Спојивши се, уз то, с главним противницима Карађорђевим, он је своју улогу појачао и постао, за веома кратко вријеме, главни представник опозиције. Његова амбиција била је даље да не само будно прати све спољашње односе Србије него чак да у њима води главну ријеч.

Српски устанак наишао је на општи интерес међу Србима ван Београдског пашалука. То је била смјела и с пуно замаха започета борба, којој сви нису одмах сагледали значај, али којој су сви жељели напредак акције; епископ Јован Јовановић поклатио је први топ. Стари Доситеј упутио је 1806. године једно добронамјерно писмо о уређењу Србије и домало је и прешао у ту земљу да јој свесрдно помогне својим знањем. Неколико Срба официра прешло је из аустријске војске у Србију, а други су помагали устаницима на друге начине. Симпатије Срба из Срема и Баната биле су јавне и давале су доста грађе разним аустријским достављачима и сувише јавним властима. Извјесни трговци из Земуна и Митровице стајали су са устаницима у непосредним везама, снабдијевајући их оружјем, муницијом и другим потребама. Већ почетком 1807. године извјесни аустријски органи јављали су о опасним расположењима Срба у Банату.

Они су не само грдили „Швабе“ него су послали и своје људе у руски табор у Влашку, молећи Русе да их ослободе. У једном писму упућеном Русима Срби су говорили да „ма колико Турци желе зла Србима, с тога што су саплеменици Русима, ипак их у томе превазилазе Немци“. Успјеси Србије оживјели су наду на обнову српске државе, за којом сви жуде. Највиши аустријски кругови: цар и надвојвода Карло и Лудвиг издавали су строге заповијести да се мотри на сва сумњива кретања и везе њихових српских поданика. То је помагало само у извјесној мјери. Одушевљење се није дало лако обуздати. Чак из Лике стизали су извјештаји о народним симпатијама за Србе и Русе и о гласовима о „стварању једне илирске или православне државе“.

У Срему је крајем марта 1807. избио прави устанак. Вођа му је био Тодор Аврамовић из Јаска, звани Тицан. Устанак је кренут против спахијских чиновника румског и илочног краја, али се брзо обрнуо у праву буну за сељачка права. Аустријске војне власти предузеле су енергичне и брзе мјере и устанак је био брзо угушен. Посредовао је и митрополит Стратимировић, али није имао правог успјеха. Истрагом се утврдило да су се побуњеници надали помоћи из Србије и да су наглашавали свој српски став. Сам Тицан је говорио да ће бити други Бонапарта и да ће се обновити српско царство. Интелектуални вођа био је учитељ Андрија Поповић, Србијанац, који у Вођу први пободе барјак за окупљање. На заузимање митрополитово цар је помиловао све побуњенике сем Тицана, али су неки пребјегли у Србију.

Угушена је била брзо у прољеће 1808. и „буна попа Ђока“ у Банату, прозвана тако по свештенику Димитрију Ђорђевићу, који јој је био вођ. Избила је у Крушчици, у околини Беле Цркве, али није била добро организована и рачунала је са несигурним влашким елементом. Уперена је била против мађарских племића и чиновника. Аустријске власти тврдили су да је и она имала извјесних веза с људима из Србије. Колико се досад могло утврдити, одговорни људи из Србије, с Карађорђем на челу, нису ништа покушавали међу аустријским Србима против тамошњег поретка, јер нису хтјели да свој положај отежавају новим заплетима. Ако је и било каквих не много значајних покушаја или изјава, њих су чинили само појединци. Било је и фалсификата у њихово име. Покрет је долазио из самог народа са тих страна. Аустријске власти правиле су узалудне и скоро смијешне напоре, забрањујући поједине слике, пјесме, летке и књиге, да зауставе јачање народног осјећања солидарности и да натјерају Србе да забораве шта су били. Стварање нове српске државе већ се тада осјећало као нека далека опасност за Дунавску Монархију, јер би, по неодољивој снази, могла привлачити поданике. Нарочито је аустријским властима бола очи једна књижица, извадак из Жефаровићеве „Стематографије“, са српским државним грбовима и сликом цара Душана, коју је приредио њихов официр, Србин, Никола Стаматовић. Ту су књижицу они приписивали Доситеју и били су чули да се у њој налази и неколико ставова против Аустрије.

Жив је био одјек српских успјеха и у Босни, нарочито пошто су Срби током 1807. године заузели Шабац и Ужице и помакли своју војску на саму босанску границу. Те године Срби су покушавали и веће војничке покрете преко Дрине, али нису имали правог успјеха. Источна и средишња Босна имала је много муслиманског елемента, који је спречавао непосредне везе између Херцеговине и босанске Крајине са Србијом, а у Посавини се налазило доста католика који су били неборбени и пасивни. Кад је 26.

августа 1807. прешао у Аустрију сарајевски митрополит Венедикт Краљевић, поријеклом Грк, са сумњивим моралним квалификацијама, дознало се из његових исказа да је покрет за устанак и у Босни узео доста маха. И он се сам једино помоћу мита спасао из тамнице, а остале људе Турци гоне с планом да би предупредили покрет. Он је прешао тобоже да тражи помоћ Аустрије и да моли њезин двор да их узме под покровитељство. У ствари, он је дошао у Срем да се моментално спасе, али и да ради даље на дизању буне. У Босни је доиста било врло много незадовољстава и мисао о побуни јављала се све чешће. Сам цар Франц добијао је о том доста алармантне извјештаје. Краљевић је из Срема прешао у Србију, одржавајући везе са извјесним људима из Босне. Не знамо да ли је било каква његова утицаја у буни која је октобра 1807. избила у Позњу, као ни у позиву Срба из градачачке нахије упућеном Карађорђу да их ослободи. Да је радио на буни у Босни, то је сигурно.

Муслимани из Босне, не сматрајући се као редовна војска, а подстрекавани на то и од власти, нападали су неколико пута српске положаје преко Дрине, док је велика турска војска, прикупљена у Нишу, из обзира према Русима, остала неактивна. Турска влада покушала је да Србе придобије лијепим и послала им је митрополита Аксентија као представника цариградске патријаршије да им понуди споразум. По руском савјету, Карађорђе је одговорио да ће радо пристати на тај споразум ако му га буду гарантовале Русија и Француска. На тој основи преговори су се разбили. Мада нису били потпуно спокојни, Срби су, ипак, видјели да им француско-руски споразум олакшава донекле положај. Наполеон, веома динамичан у својим плановима, био је једно вријеме вољан, крајем 1807. године, да потпуно жртвује Турску и да је чак дијели с Русијом и Аустријом. Његов интерес био је у то вријеме, и наредне године, усредсређен скоро сав на Шпанију и борбу против Енглеске. У Петрограду се тада озбиљно помишљало да би Србија могла остати у њеној сфери, или да постане самостална под заштитом Русије и Француске.

Аустрија је с великим подозрењем пратила ствари у Србији. Учвршћивање руског утицаја у Србији сматрала је као чисту своју штету, а још више француско-руски споразум. Отворила је „четворе” очи да види и прозре све што се збива. Опколила је уходама сва важнија лица и то не само у Србији него и у својој земљи. Није остао поштеђен ни митрополит Стратимировић. Нарочиту су пажњу били обратили Карађорђу. Кад је 10. јануара 1808. Карађорђе упутио молбу надвојводи Карлу да му дозволи тајни извоз муниције, дошло се на мисао, која се јављала и раније, да се од Срба, као знак лојалности, преда Аустрији београдска тврђава. У том правцу дата су 6. фебруара упутства генералу барону Симбшену у Петроварадин да отпочне преговоре са Србима. Карађорђе је сам, већ пре тога, желио састанак са Симбшеном, не кријући да није задовољан Русима. Он и Младен Миловановић поручивали су да би били вољни ставити се под заштиту Аустрије, под условом да буду организовани као Војна граница и да никад неће бити припојени Угарској. У Бечу су то домах прихватили и предвиђали су и све потребе за узимање Београда. Тим је руководио лично надвојвода Карло, а цар је био тек накнадно обавијештен. Карађорђе и Симбшен имали су, 23. марта, и један састанак под Београдом. Карађорђу је било нарочито стало до тога да Аустрија отвори границу како би Срби могли добијати храну и муницију. Тражили су, уз то, топова и вјештих тобџија. „Учини ли Аустрија то, Срби су готови с њеном војском ићи на Цариград”, казао

је Карађорђе с нагласком, хотећи да што јаче дјелује на Аустријанце, како би му изашли на сусрет и отклонили једну невољу која је много тиштила цијелу границу, а за српску војску била скоро пресудна. Том приликом Карађорђе је изјавио генералу да бечка влада не тражи од Срба измирење с Турцима прије док ови не ослободе Ниш и друге српске крајеве. Да ли је он ово говорио, што је тим као хтио заварати Аустрију или је увући у рат с Турцима, како неки мисле, или је тим условом хтио споразумијевање са Аустријом учинити популарнијим, тешко је рећи; у сваком случају, он је овим преговорима изазвао највеће сумње на руској страни. Само, треба одмах рећи да он ове преговоре није крио од Руса, него је Родофиникина обавјештавао о свим главним питањима, ако и не и о свима појединостима. Вјешт и довитљив, Родофиникин је осјетио опасност по руски утицај и смислио је замку. Отишао је Карађорђу у Тополу, приближио му се, и савјетовао да од Симбшена, мјесто усмених порука, затражи писмени позив. Симбшен је, доиста, 22. априла упутио Карађорђу позив да дође у Петроварадин гдје ће се утврдити ствари од велике среће за српски народ. То писмо послао је Родофиникин руским властима. Руски посланик у Бечу, на основу њега, тражио је објашњење од аустријске владе, која се нашла у не малој неприлици. За то вијеме био је дошао у Земун надвојвода Лудвиг, по свој прилици с намјером да питање приведе крају. Кад се Карађорђе устезао да му лично оде и кад је 18. маја одбио преговоре о предаји Београда и примању аустријског протектората, Аустријанци су почели да изводе извјесне војничке демонстрације, нашто су и Срби прикупили своју војску дуж границе и спремили се на отпор. Писмени њихов одговор гласио је да они рјешење свог питања очекују само од Русије и Француске. Родофиникин је ликовало. Срби су се јасно и отворено везали уз Русију; Аустрија и генерал Симбшен били су компромитовани, али је и Карађорђе, последије тога, био скоро онемогућен код аустријских власти, које му ово неће никад заборавити. Карађорђе је последије овог мислио да је поправио свој положај према Русији. Стога је у јесен 1808. приступио извођењу извјесних уставних реформи, пошто онај ранији нацрт није добио одобрење руског двора. Нови уставни акт објављен је 14. децембра. Он је био пун израз Карађорђеве снаге у том часу. По том уставу Карађорђе је, са законитим потомством, признат „за првог и верховног сербског предводитеља”, а „Совјету Народном” дат је значај врховног суда. Друга тачка изражавала је, намјерно неодређено, да ће вршити „све заповјести Господар Ђорђе Петровић преко Совјета Народног и у договору са Совјетом Народним”. Овај акт састављен је без учешћа Карађорђеве опозиције, од његових ужих пријатеља, који се бјеху скупили о Вождовој крсној слави. Противници с њим нису били задовољни од првог дана, налазећи да је био брзо скројен и да је наметнут скоро на препад.

Од почетка 1809. године бјеше се знатно измијенила политичка ситуација у Европи. Аустрија је ушла у рат с Француском и сву је пажњу обратила тој страни. Русија се спремаола на нове борбе с Турцима, пошто није нашла начина да своје односе с њом уреди на солидној основи. А на вијест да је Енглеска склопила савез с Турском против Русије и Француске, цар Александар се ријешио на отворена непријатељства. Срби су, наравно, ишли уз Русе. План за ново ратовање био је нашироко заснован и од већег полета. Он је предвиђао српску офанзиву у свим правцима. Најважнији од њих имало је бити спајање с Црном Гором. Тим би се не само постигло уједињење малених српских

војних снага него би, осим огромног моралног успјеха, донијело и одвајање Босне и Херцеговине од непосредне везе с Турском. Тај тешки и велики задатак повјерен је најбољем по способности, Карађорђу лично. Србе је охрабрила и једна нова јаничарска побуна у Цариграду, у јесен 1808, о којој су ширени разни гласови и која је давала повода наде да Турска неће моћи развити веће снаге.

Турци су прије тога покушали да се нагоде са Србима и то преко видинског Мулапаше. Преговоре је водио видински митрополит и један представник влашког кнеза, а присуствовао им је, прерушен као српски великаш, сам Родофиникин. Покушај да одвоје Србе од Руса није успио. Срби су тражили и опет јемство Русије и Француске и говорили су о ослобођењу „старе српске државе”. Иначе су се држали потпуно савјета Русије. У Русији, међутим, заузетој крупнијим бригама, српском се питању није могла дати већа важност. Главни заповједник јужне руске војске, која се, и поред Тилзитског мира, није повукла из Влашке, кнез Прозоровски, изречно је говорио српским представницима на почетку 1809. године да не може зајемчити Србији пуну независност. Још мање обнову српског царства. Његова је теза била да Срби остану под заштитом Русије и да плаћају данак Турцима; тако су, отприлике, мислили и други одговорни чиниоци у Русији. Али, кад је требало обновити рат с Турском, његов се став измијенио и он је јавио Карађорђу како ће му, приликом преговора о миру, бити главна брига „да Србија буде ослобођена од сваке зависности од Турске”.

У прољеће 1809. Срби су кренули четири војске против Турака: једну према Видину под вођством Миленка Стојковића; другу на Ниш под Милојем Петровићем; трећу преко Дрине под Симом Марковићем; и четврту на Нови Пазар, коју је водио сам Карађорђе. Успјеси све три ове прве војске били су мали или никакви, док је Карађорђево напредовање било врло успјешно. За неколико недјеља српска војска допрла је до самог Новог Пазара и узела ту варош, последије двије сјајне побједе на Сјеници у Суводолу. Већ се у Карађорђев табор била почела прибирати околна мушка чељад из херцеговачких области: већ се његова војска сретала са извјесним васојевитским и црногорским четима, међу којима су се истицале Шибалије; већ је био на путу да узме и сам новопазарски град и очисти Санцак од Турака, кад му стигоше гласови о српској погибији на Каменици. Видјевши опасност с те стране, Карађорђе мораде напустити почету акцију и врати се журно кући, да се нађе на невољи.

Раздор српских старјешина бјеше се развио до опасне мјере. У узајамној суревњивости и мржњи ишло се скоро до потпуног запостављања виших интереса. Година 1809. показала је прве и веома тешке последице. Кад је спреман план за општи напад, за заповједника војске која је имала да напредује ка Нишу не би постављен стари заповједник на тој страни, славни бранилац Делиграда, Петар Добрњац, него војнички и трговачки друг Младена Миловановића, Милоје Петровић. Веома озбиљни људи тврде да је то учинио Младен не из војничке потребе, него што се надао да ће бити узет Ниш и хтио је да богата пљачка у том граду падне у руке њима, а не Добрњцу. Између овога и Милоја дође до отвореног сукоба, јер Добрњац није хтио ни да га призна нити да му се покорава. Да је то морало имати свог одјека и у војсци и да је то умногом смјело и паралисало духове, разумије се само по себи. Пронио се чак био глас да Милоје намјерно није хтио помоћи тешко притјешњеном каменичком јунаку Стевану Синђелићу, који

паде са својим утврђењем 19. маја. Турска војска, коју је водио енергични и способни Куршид-паша, јурну снажно напријед. Добрњац је, разљућен, напустио Делиград, а Милоје је изгубио главу и узмицао на свима тачкама. Карађорђе је стигао на већ потпуно растројен фронт. Руси, који су, из разних узрока, били закаснили са својим операцијама и нису уопште имали довољно војске, кретали су се врло споро и тек се, у посљедњи час, осјетио њихов притисак на Турке. Карађорђе, видећи Турке већ на ушћу Мораве, био је бијесан и кривио је Русе што су Србе опет својом неактивношћу довели у критичан положај. Родофиникин се и сам сматрао у неку руку одговорним. Карађорђеви пријатељи оптуживали су га због извјесних сплетака, и сад, нарочито, још и за то што је примио добеглог Добрњца и с њим сарађивао. Карађорђе, разјарен због пораза и расула у војсци, пријетио је и био скоро изван себе. Уплашен, Родофиникин није смио да сачека његов долазак у Београд, него је ноћу, између 15. и 16. августа, пребјегао у Панчево, а одатле руској војсци у Влашку. Са њим су пребјегли и митрополит Леонтије и Добрњац.

Овај је пораз нанио штете и Карађорђевом угледу. Мада је народ осуђивао углавном Младена и Милоја, одговорност је посредно падала и на Карађорђа, јер су то били његови ближи сарадници. Осјећајући овај пут своју погрешку, Карађорђе је попустио. Милоје би затворен, а Младен свргнут, али не за дуго вријеме. За предсједника Савјета дође један од вођа опозиције, Јаков Ненадовић. Српски тежак положај спасли су Руси, који су ударили на главну турску војску на Дунаву и привукли на се и већи дио ове војске из Србије.

Послије ове тешке кризе Карађорђе је стајао пред судбоносним питањем: за кога да се определијели и са ким да ради. Русија је била спора, неактивна и заузета много питањима западне и сјеверне Европе; Аустрији се био много замјерио, а и она сама претрпјела је, у ово исто вријеме, страховит пораз од Наполеона. Карађорђе је ипак, не знајући тачно развој догађаја и борби између Аустријанаца и Француза, затражио заштиту од Аустрије, враћајући се, углавном, на ону базу, на којој се преговарало са Симбшеном. Али су овог пута у Бечу били много закопчани. Гроф Белегард писао је у Петроварадин како не треба вјеровати у српску искреност. Срби се обраћају на све стране, али „у ствари, вјероватно, они нигдје са тим не мисле озбиљно, него само желе да добију вријеме, да одиграју своју властиту игру". У тим ријечима има несумњиво много истине. Срби су свакако, и разумљиво, гледали своју корист. Али, у овој прилици сагледавши турску снагу и своју слабост; увјеривши се, још једном и непосредно, да сами правој турској сили тешко или никако не могу одољети, њихове тежње да добију заштиту неке стране силе биле су доиста искрене.

Схвативши да је огорчење Карађорђево против Руса овога пута било искрено и дубоко, Аустријанци су хтјели да ипак ухвате везе са Србима. Да не изгубе утицај на свима странама. Стога су обећали да ће посредовати између Срба и Турака. Генерал Симбшен састао се поново с Карађорђем. Срби су послије тога писмено понудили Аустрији заштиту, а Турцима данак. Турци, који су били свакако обавијештени о стању из Србије и Аустрије, нису пристајали на страну заштиту и превелику српску унутрашњу слободу и тражили су чак уклањање Карађорђево из земље. Аустријски цар, после пораза, није имао ни снаге ни воље да прави ма какав притисак на Турке, и стога је цио

тај рад остао без икаквих стварних посљедица. Узалуд је сад Карађорђе сам нудио предају Београда; у Бечу нису смјели да се упуштају у нове заплете.

Заплашени, не желећи да остану осамљени, Срби су у исто вријеме правили понуде и Французима. Велики побједник Наполеон, који је 1809. сломио аустријски војнички отпор, импоновао је Србима већ поодавно. У овој тјескоби они су у љето те године дошли на мисао да и њега замоле да их прими под своју моћну заштиту. У споразуму са Саветом учинили су то већ 16. августа. Носилац српских понуда био је капетан Раде Вучинић из Карловаца. Он је нашао Наполеона у Бечу, у часу кад се спремао на повратак. Карађорђе је нудио да француски гарнизони уђу у српске градове, дакле оно што је од њега жељела раније Аустрија. Срби су обећавали да ће Французима бити вјерни савезници и то не само они у Србији него и остала њихова браћа у Босни и Херцеговини и у „краљевству мађарском”, па чак и у Бугарској. Срби могу бити од користи Французима у борби са Аустријом, рушећи помоћу својих сународника и својом „мађарски колос”. Српска понуда достављена је самом Наполеону. Он је, из обзира према Турској, није могао примити, али је нагласио да не може остати ни равнодушан „према судбини једног народа који је показао толико истрајности и храбрости”. Стога је издата наредба француском вицеконзулу у Букурешту да одржава везе са Србима, али у највећој тајности.

Пораз Аустрије у рату с Французима још више је појачао француски углед. Кад се дознало шта је и колико је Француска добила од Аустрије и да још јаче учвршћује свој положај на Балкану, мисао да се наставе везе с њом добила је у Београду нове присталице. Карађорђе је 10. јануара 1810. поздрављао „нововоскрешу Илирију”, у којој су живјели српски саплеменици, и желио је поново његов протекторат. Али се у току 1810. године политички положај измијенио толико да од те понуде није могло бити никакве практичне користи.

У исто вријеме, Срби су гледали да поправе своје односе и са Русима. Карађорђева опозиција, с Родофиникином на челу, кривила је и њега сама, Стога је Вожд упућивао писма и изасланике у руски главни стан, кнезу Багратиону да упозори на пристрасност тих извјештаја. У руском стану Карађорђеви противници осуђивали су његове везе са Аустријом и Француском, тражили су било руску заштиту или помоћ за преговоре с Турцима и сваку другу подршку.

Руси, који су с планом јачали свој утицај на Балкану, увиђали су и сами да српско незадовољство није без извјесне њихове кривице и стога су настојали да то поправе. И с руске и са српске стране јавила се искрена жеља да односи у будућности имају бити срдачнији. Томе је много допринио нови главни заповједник гроф Каменски. Он се трудио и да се завађене српске старјешине смире и чувао је Карађорђа. Ново ратовање, 1810. године, било је срећније и не само да је Србији повратило раније границе, изгубљене у лањском рату, него је чак донијело и принове у Тимочкој крајини. Руси су те године судјеловали живље и помагали су већим одредима источну војску.

Карађорђе је узео на себе најтежи задатак да поправи војнички положај на Морави и спријечи турско продирање од Ниша. Године 1810. Турци су промијенили правац свога надирања и, обишавши Делиград, ударили су од Крушевца, да отуда лакше продру у Шумадију. Српске чете, заплашене прошлогодишњим неуспјесима, биле су прилично

малодушне и напуштале су положај, бјежећи у своја села да се нађу уз породице. У најтежим часовима по Карађорђа стиже му руска помоћ од 3000 људи. На Варваринском пољу, 6. септембра, дође до одлучне борбе. Уједињена српска и руска војска одби све турске јурише и присили Турке на одступање све до Ниша. У самој варваринској бици Карађорђе није учествовао. Наводи се као разлог то што је турска војска била одвише јака, па се било бојати да не разбије савезнике. Руски заповједник, гроф Орурк, казао је Карађорђу да је у интересу ствари да се он, као врховни вођ, уклони из борбе. „Ако Турци буду јачи, боље је да разбију самога мене, него мене и тебе.” Али, тешко да је то био прави разлог. Све дотад Карађорђе се сам излагао тој опасности, и она није била никоме зазорна. Овај пут, вјероватно, радило се о том да један другом не смета у команди, односно Рус је хтио да буде самосталан у акцији. Послије те борбе Карађорђе похита на Дрину да помогне и на тој страни. Положај Јакова Ненадовића постао је био доста тежак због јаког насртања Турака из Босне. Са њим је и на ту страну отишло нешто козака. У крвавој борби код Лознице и на Тичару, за коју сам Карађорђе јављаше војводама да „баталие нигда веће није било”, гдје се два пуна сата клало и борило прса у прса, Срби славно разбише Турке и очистише тако и западни дио свога подручја. Успјех је, према томе, био потпун и на тој страни. Он је, сем тога, осјетно ублажио раније противности између Карађорђа и Ненадовића.

Међутим Аустрија, која је последице свог пораза измијенила политику и приближила се Француској, помишљаше у ово вријеме на нешто активнији рад у Србији. У разговору са Метернихом, Наполеон му је 16. јула 1810. био рекао: „Србија мора једног дана припасти вама. Ако хоћете да заузмете Београд, ја се томе нећу противити. Неће ми бити криво да се Порта измири са Србима и да им даде за кнеза Србина. Неће ми бити криво ни да тај кнез потпадне под вашу заштиту и под ваше јемство. Али, не могу трпјети нити руску заштиту или јемство, нити рускога штићеника као кнеза у Београду.” Али, мада тако слободна од стране Наполеонове, Аустрија је, ипак, зазирала и од Турске и од Русије, не желећи да их неким препадом изазове и огорчи. Она стога иде полаганом. Најприје упућује у Србију свог представника, Ј. Паулића, који је имао да буде једна врста дипломатског агента и коме је била намијењена улога да руског представника учини излишним. Он је дошао у најнезгоднији час, пред варваринску битку, онда кад је Србији руска помоћ била пријекно потребна. Карађорђе стога, у договору са неколико старјешина, одговара Симбшену да они ту пажњу Аустрије моле за доцније вријеме, другим ријечима, она им сада није потребна. Кад је доиста требало помоћи, Аустрија је то чинила само посредно, а почешће с много тешкоћа; док је Русија, мада јој с иначе могло доста пребацити, притекла у помоћ врло активно, и то неколико пута. Руски утицај био је сад јачи него икад прије, и сам Карађорђе био је овај пут мање колебљив. Да покажу колико су одлучни у својој русофилској политици, Срби, крајем 1810, шаљу у руски главни стан једну депутацију која је имала: 1) да тражи, као најбитнију гаранцију, руске гарнизоне за српске градове; и 2) опет нацрт уређења Србије.

VI Слом Србије

Опозиција Карађорђевих противника је налазила да он није довољно искрен према Русима. Довођење руских гарнизона пресјекло би даље везе са Петроварадином и Бечом, а помогло би, с друге стране, да се помоћу руске војске дигне њихов углед и сузбије Карађорђев ауторитет. Послије заједничког ратовања Срба и Руса и постигнутог успјеха, њихов је положај, доиста, постао јачи и њихова критика наилазила је на више одобравања. Извјесни моменти давали су, наоко, њима за право. Карађорђе је имао као блиског човјека даровитог и ученог пречанина Ивана Југовића, који није био морално чист човјек и који у Србији није радио са онаквом родољубивом честитошћу као стари Доситеј. Карађорђе везе с аустријским властима ишле су и иначе преко људи који нису били поуздани и беспрекорни. Човјек од темперамента и подложен утисцима и утицајима, Карађорђе се, у доста прилика, колебао у својим дипломатско-државничким потезима и примао је објеручке сугестије које су му давале, само ако су му изгледале да могу имати успјеха. Као у шаху, он је „играо“ док су му доста често други повлачили фигуре.

У вези с доласком Руса хтјела је и једна и друга страна да поправи свој положај: Карађорђе прије него они дођу, а његови противници с њиховом помоћу. По договору са својим присталицама, Вожд одлучи да своје главне противнике уведе у владу, да их учини „попечитељима“ па да их тако задржи у Београду и одвоји од народа. Мјесто великих војвода, који су, усљед устаничке акције и успјеха, раширили били своју власт на више нахија, он именована више нових, с мањим областима. Јасно је шта се тим хтјело. Требало је онемогућити да велике војводе постану господари великих јединица с великим прохтјевима. Код ових малих војвода титула би подсећала на господство старих и изазивала би суревњивост, а, пошто би њихова власт, у ствари, била мала, они би зависили од дародаваца. Врховна власт остала би у Карађорђевој руци. Ко не би хтио да прими то ново уређење, имао је да напусти земљу. На скупштини 11. јануара 1811. би примљено то ново уређење. Ненадовићеви су пришли Карађорђу, а Добрњац и Миленко Стојковић не бјеху дошли, чекајући руску војску. Карађорђе је наглашавао да свакако хоће уску везу с Русијом, а војводама је отворено говорио: „Видим ја и то да сви ви почти, сваки всвојем округу, почели сте бити деспотами, и да ви, како Совјет Народни, тако и мене у ничем не слушате.“ Врховном вожду положена је заклетва вјерности и утврђено је да се о помену другога војда не смије ни говорити, „нити пак трпити да који спомене“, док је жив Карађорђе и његово потомство. Ријешено је, даље, да се ниједно народно дјело не може одлучивати ни у земљи ни ван ње без знања и одобрења Вождова и да без његове потврде нема признања ниједном народном поглавару, војводи и кнезу. Карађорђе се, са своје стране, обавезао и заклео: 1) да ће чувати савез са Русијом као српским покровитељем; 2) да ништа неће предузимати ни у земљи ни ван ње без споразума с Управним Савјетом; 3) да неће изрицати смртне казне или осуде на вјечну робију, ни поштравати казне, без истог споразума и 4) да неће дозволити да ико у земљи себи незаконито присвоји какву власт. По том новом уставу Карађорђева је власт силно појачана. Мјесто дотадашњих савјетника, које су бирале нахије, долазе попечитељи, које

он именује, а сва власт нове владе састојала се у том да, поред суђења, буде посредник Вождових наредаба.

Наскоро потом, 29. јануара, стигао је у Београд, свечано дочекан, први руски гарнизон. Руски војници ушли су у Шабац и Делиград. Мало иза тога дошло је и до оштрог сукоба између Карађорђа и његове опозиције.

Миленко и Добрњац, који нису хтјели да признају нови устав и приме мјеста у влади, бише оптужени за цио свој дотадашњи рад. Али правог суда није било. Прије него што су и дали свој одговор они су били протјерани из Србије. Тако је, наоко, била скршена опозиција, али незадовољство тим нити је било, нити је могло бити уклоњено. Нема управе на свијету којој се не могу стављати замјерке, а у једној средини, као што је била наша, гдје су ратне прилике острвиле људе и избациле на површину и нешто лица сумњивих моралних особина, и људи својевољних, и често сурових, и себичних, било је сигурно доста ствари које су могле у народу створити разлоге за протесте. Миленко и Добрњац били су тешки људи, са много мана у сваком правцу, али су, то нема сумње, били јунаци и веома заслужни за успјех устанка. За њихова имена везане су значајне наше побједe на Иванковцу и Делиграду. Колико се у ондашњим круговима жалило што је ствар испала тако, види се најбоље из ријечи Вука Караџића који каже, ни мање ни више, него да се Карађорђе опростио противника, „али тијем окрчи и Турцима пут, те лакше земљом обладају”. Слободан Јовановић добро наглашава да у тој Вуковој критици има доста тачног. Јер је Карађорђе, одвојивши, за вријеме трајања борбе, војску од њених војвода, на које је она свикла, стварно ослабио њену борбену снагу.

Од 1810. године догађаји се почеше развијати неповољно по Русију. Аустријски двор био се ородио и измирио са Наполеоном и почео је према петроградској влади водити политику скоро отворено непријатељску. Њихово супарништво на Балкану трајало је већ годинама и није се могло сакрити ни онда кад су односи између њих били сасвим пријатељски; сад, кад је противност могла и видније да се изрази, то супарништво се осјећало скоро на сваком кораку. Узалуд је Русија нудила Бечу читаву Влашку и све крајеве западно од ње, заједно са Србијом. Аустрија је, 2. марта 1812, потписала с Наполеоном савез против ње. Спремао се француски поход на Москву, највећи који је дотле забиљежила историја свијета. Србија је требала Русији као један ослонац у борбама против Турака, али и као важна база за сузбијање француског утицаја и евентуалног продирања Француза из њихових илирских покрајина. Послије овог француско-аустријског савеза Русија се, природно, није више могла задржавати са својом војском на балканском ратишту. Сваки војник постао јој је важан на западним фронтовима. Турска, знајући то, хтјела је да извуче за себе што повољније услове за мир, и стога је на руске понуде одговарала затежући и повишујући своје захтјеве. Послије великих напора руских, и војничких и дипломатских, склопљен је 16. маја мир у Букурешту. Граница између Русије и Турске постаде ријека Прут. Том самом чињеницом српска је судбина била углавном запечаћена. Русија, забављена својом невољом, и тако границом удаљена, није јој могла дати никакве непосредне помоћи. Као посљедњу услугу коју су, и сами угрожени, могли учинити Србима, Руси су, послије тешких преговора, унијели у тај

уговор једну тачку која је имала да спасава компромитованог савезника. Та, послије често много спомињана, осма тачка Букурешког уговора, предвиђала је за Србе потпуну амнестију и једну врсту самоуправе, о којој су се Турци имали споразумети са Србима, а која би одговарала оној што су је имали Грци на Архипелагу. Турска је, том истом тачком, добила право да уведе своју војску у србијанске градове и да српска утврђења, подигнута током рата, може порушити. Послије осам година ратовања Срби су тим уговором били бачени на ону полазну тачку, коју су могли имати ако не већ 1804, а оно сигурно 1807. године. Ичков мир давао је више. Али, у овај се мах није могло више постићи. Међутим, мада су и ови резултати били мали и толико скромни да их Руси нису смјели искрено и у цјелини ни признати Србима, они су, ипак, нарочито с међународног гледишта, значили доста. У једном акту међународног карактера, који је имао једну врсту обавезе према Русији, Турска је пристала да унесе одредбу како ће се у питању самоуправе једне своје покрајине споразумијевати са својим поданицима. Ми добро знамо колико су се Бећир-паша и Порта од почетка устанка бранили и од помисли да се нека друга сила мијеша у њихове преговоре. Ово је сад била крупна тековина. Турска је њом дала Русији правно средство да увијек може кренути српско питање и утицати на њене унутрашње ствари. У Цариграду се то одмах примијетило и султан је стога испрва одбијао да ратификује ту и још једну за нас безначајну тачку уговора.

Срби дуго нису знали шта је било уговорено у Букурешту. Руси су их држали у заблуди, једно што су вјеровали да су те одредбе привријемене и да ће се послије моћи окренути набоље, а друго што нису хтјели да Срби изгубе вјеру у њих. Лично се цар бринуо због тога. С руске стране, и то службене, поручивало се Србима како царска војска намјерава с њима и осталим Југословенима предузети велику акцију против Француза у далматинском Приморју, можда с планом да се колико-толико растерети руски сјеверни фронт. Нови заповједник јужне војске, адмирал П. В. Чичагов, давао је у том правцу чак и упутства за рад. То је била мисао самог цара Александра. Руски људи почели су да вјежбају српске војнике и да их тобоже припремају за ту сарадњу. Може се мислити какво је изненађење било за Србе кад су тек са турске стране дознали право стање ствари и кад их је заповједник турске војске позвао да предају градове. Карађорђе је тврдо вјеровао да је то нека турска подвала и одбио је, од прве, тај позив. И послије тога руско обавјештење нити је било потпуно ни искрено; чак је изричито наређено руским представницима у Србији да се садржај осме тачке саопшти Србима само у изводу и са ублажавањем израза. Руски посебни изасланик још је 15. августа у манастиру Враћевшници заклињао Србе на вјерност цару Александру. Кад се на крају дознала истина, она је дјеловала поразно. Срби су се осјетили не само препуштени сами себи, завађени с Турском и са Аустријом, него чак и преварени. То је изазвало дубоко разочарење и утицало је тешко на морал и вођа и бораца. Одлазак руских гарнизона из Србије и повлачење руске војске из Влашке и Молдавске били су предзнаци слома.

Турци су с почетка били спремни да преговарају с устаницима, ако и не с намјером да приме све њихове услове, а оно да их саслушају и да испуне оно што би смирило широке редове. Али кад су видјели српско устручавање и руску тешку ситуацију и кад су на њих дјеловале сугестије руских противника, Турци су измијенили став. Султан је дао и сувише осјетити колико је био противник Букурешког уговора. Српски депутати

упућени су у Ниш, и то са мало добрих изгледа. Као први услов за преговоре, у духу осмечке, и као знак добре воље устаника, паше су тражиле да Срби пусте турску војску у градове и предају топове и оружје. Турци нису били вољни да губе вријеме дугим преговорима, а хтјели су и да српско питање скину с дневног реда док је Русија запослена с Наполеоном. Енергични Куршид-паша, Србима добро познат са офанзиве из 1809. године, који је крајем августа 1812. постао велики везир, тражио је брзе одлуке. Његови уступци Србима бивали су све мањи. Од њих се најприје тражило да у знак добре воље предају градове, а он је сад захтјевао да се прије свега покоре и приме оно што им се да. Срби су из почетка тражили самоуправу, али су Турци одбили одмах да им признају „краљевину у царевини”. Уколико су Турци постајали тврђи, утолико су Срби бивали мекши и малодушнији. Руски савјети у Цариграду да се о Србима води обзира коликогод се може успоравали су мало турске крајње мјере, али српску судбину, у тај мах, нису могли битно да измијене. Турци су пратили како се развијају догађаји у Европи. Кад им се, послје примирја у Плесвицу, учинило да ће Русија добити слободније руке и да би, можда, могла поставити српско питање, они се ријешили да сврше посао прије тога. И почетком јула 1813. кренуше, по унапријед спремљеном плану, три турске војске на Србију, од Видина, Ниша и са Дрине.

Положај Срба био је веома тежак. Сами, без иједног пријатеља, веома оскудни с муницијом, завађени међу собом, они су били клонули већ прије почетка борбе. Дуга увјеравања да се не могу одржати сами, без наслона на коју већу силу, ушла су у све њихове душе и сад су их, кад је то постала стварност, паралисала. Код свијета је нестало оног првог одушевљења за борбу, јер је било и сувише прилика да се разочара у својим вођама и у њиховим схватањима дужности према земљи и народу. Сам Карађорђе није више био онај стари. Борба и са спољашњим и са унутрашњим непријатељима истрошила је у великој мјери његове живце, и његову снагу, и његов замах. Њега бјеше већ поодавно обузела сумња у исход ствари и отровало неповјерење према људима. Још прије турског напада, 30. марта 1813, предвиђајући пораз, он је молио дозволу да се може преселити у Русију. У љето он се и разболио, изгледа од тифуса; у најтежим данима, кад је његово присуство било потребно да дигне дух и озари људе, он је болан лежао у Тополи и малаксавао све више, и физички и морално. Колико је било малодушности код вођа види се најбоље по том што се у прогласу народу 21. јуна 1813. није смјела рећи права истина о тегоби положаја. Народу се говорило да су се смирили цареви руски и турски и договорили у погледу Срба, али да тај мир не признају спахије и јаничари, они исти који су криви и за устанак. Хтјело се рећи да на Србију не иде царева ордија него његови непокорници, а они су са таквима лако свршавали посао. Мислило се да ће се тим дићи дух у војника. Али, није ли то прије био разлог за још већу клонулост? Када се свијет на првом кораку увјери да није тако, зар неће увидјети да га намјерно обмањују и зар неће свом страху додати још и осјећање мржње рзбог лажи? Има вијести из тога доба које још рјечитије карактеришу несавјесност људи у овај велики час. Фатални Младен Миловановић имао је имања у Брзој Паланци. Да би их заштитио од турске пљачке, он је по сваку цијену, као министар војни, тражио да се брани Крајина. Карађорђе, који је имао више војничких разумијевања, желио је за одбрану лакшу линију у шумама од Делиграда према Поречу, рачунајући да би на том терену Хајдук Вељко чуда чинио са

својим четама, док ће, затворен у неготински град, његов значај бити далеко мањи. Младен остаде при свом, а Карађорђе, који је некада упорно бранио своју вољу, попусти овај пут. Све је ишло као на несрећу, са предосјећањем зла. Зашто су се Срби уопште упустили у борбу? Из два разлога: први, што су видјели да Турци не попуштају и што су, бранећи се, мислили да колико-толико спријече зло; и други, што су вјеровали да ће им Русија, ипак, као 1809. године, бар у посљедњи час, прискочити у помоћ.

Турци су напредовали доста брзо, нарочито с истока и са запада. Спорије се кретала нишка војска. Карађорђе, изнурен болешћу и утучен, појављује се на два-три мјеста као сијенка; покушава, у посљедњи час да организује отпор на Морави и Колубари, али му недостаје стара одлучност да баци све на коцку и покуша жртву. Обрће се и Аустрији и нуди јој градове, али ова није вољна да се, послије свега што је било, заложити за Србе. Она је чак вољела да Срби настрадају и да се тако увјере како им наслањање на Русију није донијело ништа сем штете. Слао је чак приједлоге у Русију, да се српски народ тамо пресели. Кад Турци почеше прелазити Мораву на источној страни, а кад на западу сломише јуначки српски отпор на Равњу и Засавици и ударише на Шабац, Карађорђе се, у споразуму са руским агентом Т. И. Недобом и митрополитом Леонтијем, ријешити да напусти земљу. У недељу, 21. септембра 1813, пребацише се они у Земун. Тек послије њега, и на глас о његовом преласку, напустише Србију и друге знатније војводе, и то, сем Милоша Обреновића, скоро све. „Кад је 6. октобра 1813. стигао у Цариград глас да је турска војска опет заузела Београд, Шабац и Смедерево, — три дана, по три пута, пуцали су топови у Цариграду и на Босфору у славу тога догађаја.”

Кад су прешли у Земун, Недоба изјави војном заповједнику мјеста како неће да се раставља од Карађорђа и да мисли, одмах послије издржане карантене, кренути за Русију. Бојећи се да не буде имао неприлика ради Карађорђевог присуства у Земуну, војни заповједник предложи му да пређе у манастир Фенек. Карађорђе не пристаде да се раставља од Недобе, изјављујући да се ставио под његову заштиту. Није био нимало сигуран како ће се према њему понашати аустријске власти. Али 23. септембра предомисли се и пређе у манастир. Тако се и растави од Недобе.

Кад је дошао у Фенек и чуо за сву биједу Србије, Карађорђу пуче пред очима колику је одговорност узео на се што је дао први примјер напуштања дужности и поче горко да се каје. Земунски прота Ј. Ивановић писао је како Карађорђе „непрестано слезит” и како проплачу и сви његови људи који дођу ту да га виде и обавијесте о догађајима. Карађорђево намјера није била да бјежи потпуно, него само да се склони у Русију, са главним вођама и народом, да би отуд, боље спремљени, и са руском помоћу, обновили борбу. То су биле Недобине сугестије, казиване и примљене од Карађорђа не само у тај мах него још с пролећа 1813. године. Те су га мисли вјероватно и помеле, па није имао снаге и воље да се у најтежим приликама тргне и одлучи на друге кораке у Србији. Какво страховито разочарење за њ, кад му у Фенек стиже порука из Русије да истраје у борби и да ће се моћни цар побринути за Србију. Још 28. септембра упутио је он писмо Србима у благовјештенски манастир, соколећи их да истрају, јер им стиже

помоћ. Али то писмо паде у руке аустријским властима и остаде без дејства које би, уосталом, у оном општем расулу, било и иначе мало вјероватно.

Аустријске власти понашале су се према српским избјеглицама готово непријатељски. Аустријски канцелар, кнез Метерних, који је имао велик утицај на руског цара Александра I, употребљавао га је с пуно вјештине, да би руско залагање за Србе било сведено на што мању мјеру. Пограничне власти су биле надмене и грубе и правиле су стотине тешкоћа. Убогим пребјеглицама, па и Карађорђу, секвестрирали су све што су имали за дугове учињене за вријеме рата сремским и банатским трговцима. И српски трговци са тих страна бјеху пожурили са својим тужбама да час прије наплате потраживања. Највећи дио угледнијих људи био је интерниран или конфиниран. Карађорђа су провели из Фенека у Голубинце а отуд у Петроварадин.

Овакав слом устанка био је несумњиво тежак ударац. Али тај је ударац био само привријеман и само једна тешка лекција. У ствари, он је био ипак успјех. Тај устанак дигао је поново Србе и ставио српско питање пред Европу као саставни дио Источног питања. Дотад није нико на страни водио рачуна о том да би Србију требало воспоставити као засебну државу. И Русија, која је спремала план о обнови Византије, није о Србији мислила друкчије него као о покрајини која улази у аустријску сферу. Чак и наши родољуби XVIII вијека гледали су рјешење српског ослобођења само у оквиру Аустрије и с њом у вези. Од Првог устанка и стварања српске државе то се схватање измијенило из основа. Ослобођење Србије могло се постићи само у потпуно слободној својој држави; у њој и никако друкчије. Српска национална идеологија, у току XIX вијека, иде још и даље. Слободна Србија, с једне стране, постаје стожер цијеле националне политике српске и према Турској и према Аустро-Угарској и са српске мисли преноси се и обухвата све Југословене. С друге стране, на Балкану њена борба почиње да служи за примјер другим народима, а њен политички програм тражи искључење сваког политичког ширења других сила на том подручју, са захтјевом да Балкан остане балканским народима.

Иако је изгледало да је српским поразом 1813. било изгубљено све, у ствари, није било тако. Сем пробуђене народне свијести и тежње да се даде активан отпор насиљу, позитиван резултат је био и Букурешки уговор. Он је представљао правну базу за посредовање Русије у корист Срба. Помоћ Русије била је и њена морална обавеза према борцима из Првог устанка, а и њена политичка потреба. Јер у обновљеној Србији она је добијала ново, и врло важно, и раније довољно неоцијењено упориште за њену балканску политику. Карађорђе је освајао и стицао све: и ханове, и градове, и средства за борбу, и људе, и пријатеље и државно-правно мјесто у свјетској политици.

Н. Јорга, познати румунски историчар, нагласио је, једном приликом, како је на ослобођењу Грчке радио скоро цијели свијет, морално и физички и материјално, а како су Срби морали да се боре у невољи, тами и непопуларности потпуно сами и како су му стога српски напори много симпатичнији. Први устанак, с Карађорђем као вођом, био је доиста чисто српски покрет, понесен властитом снагом и на властиту одговорност. И што

је тај покрет изазвао интерес великих сила, и њихову помоћ (врло ограничену, уосталом), и што је добио значај европског питања и то је, исто тако, заслуга његових носилаца, који су годинама издржавали на тешку мјесту, и доживјели и кризу, и слом, па ипак успјели да га поново оживе и направе нерјешивим друкчије него само у интересу задовољавања националне правичности. Дух, који је био израз тог полета, и човјек који му је извојевао самопоуздање и поштовање других, носио је име Карађорђе Петровић, свијетло и велико, поред свих његових људских мана и грешака. Његош је тачно и лијепо карактерисао значај Карађорђева дјела познатим стиховима своје посвете њему пред „Горским вијенцем”:

*Диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши,
Из мртвијех Срба дозва, дуну живот српској души.*

И руски цар лично и руска влада, осјећајући и на себи нешто одговорности ради српске судбине, бјеху вољни да све српске избјеглице приме и збрину у својој земљи. Али Аустрији нису биле по вољи ни такве везе Срба с Русијом. Стога, правећи се да излази у сусрет турским жељама да се српски бјегунци или предају њима или уклоне с границе, нареди пограничним властима да главне српске вође отпрате чак у Штајерску и Крањску. Тако и Карађорђе, са војничком стражом, би отпремљен у Грац. Мучени разним пакостима, ситним и крупнијим, људи су се обраћали руском посланству у Бечу тражећи заштиту. Послије дужих преговора, на заузимање руске владе, српске вође најзад добише дозволу да оду у Русију. Крајем септембра 1814, дубоко одахнувши, они се упутише тамо.